

LUNDS
UNIVERSITET

Institutionen för klassiska och semitiska språk

Vi, de Andra

- **En studie av identitetsproblematik och historieförmedling i
Pinelopi Deltas roman *Στα μυστικά του Βάλτου***

Erik Sjöberg
Magisteruppsats i nygrekiska, ht 2005
Handledare: Vassilios Sabatakakis

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	4
1.1. Inledning och problemformulering	4
1.2. Disposition	5
2. BAKGRUND	5
2.1. Pinelopi Delta	5
2.2. Den makedonska kampen och dess bakgrund	5
2.3. Den makedonska kampen i litteraturen och 1930-talets politiska klimat	9
3. TEORI OCH METOD	10
3.1. Identitetsbildning och historiebruk	10
3.2. Tidigare forskning om Pinelopi Delta	15
3.3. Material och metod	17
3.4. Romanens handling	18
4. ANALYS	19
4.1. Stereotyper och autostereotyper	19
4.1.1. Bulgarerna	19
4.1.2. Grekerna	25
4.2. Kampen och Minnet	30
5. SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION	39
6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	45

1. INLEDNING

1.1. Inledning och problemformulering

År 1937 utkom för första gången ungdomsromanen *Στα μουσικά του Βάλτου* av författarinnan Pinelopi Delta (1874-1941), i vilken det berättas om grekiska patrioters strider mot bulgariska strövkårer ett trettiotal år dessförinnan, i det som en gång var det osmanska Makedonien. Boken blev med åren en klassiker inom grekisk barn- och ungdomslitteratur och har till dags dato tryckts om åtminstone femtiotvå gånger.¹ Enligt en undersökning i söndagstidningen *Το Βήμα* hade romanen fram till år 1995 sålt i en halv miljon exemplar, vilket torde tyda på att den är en av de mest lästa grekiska romanerna genom tiderna.² På så sätt kan den sägas ha bidragit till att, kanske i högre grad än historieböcker och läromedel, forma generationer av grekers medvetenhet om den historiska tidsperiod som i historieskrivningen är känd som ο Μακεδονικός Αγώνας, Den makedonska kampen 1904-1908. Bokens syfte, förutom att underhålla, kan bäst beskrivas som didaktiskt: Deltas karaktärer, fiktiva såväl som historiska, är överlag endimensionella och framhålls antingen som patriotiska föredömen eller som nattsvarta bovar. Likväl saknar inte dess beskrivningar av hjältar och illgärningsmän intresse.

Delta var sedan länge en etablerad författarinna vid tiden för bokens tillkomst och romanen var ingalunda hennes första med motiv från kraftmätningen mellan greker och bulgarer i Makedonien, såväl under medeltiden som i nyare tid. Mest känd är kanske romanen *Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου* (1911) som skildrar den byzantinske kejsar Basileios Bulgardödarens strider mot tsar Samuils bulgariska rike i början av 1000-talet. Den skrevs med den nyss timade makedonska kampen i färskt minne, som ett led i den ideologiska kraftsamlingen inför det nära förestående förverkligandet av Den stora idéen, som engagerade de grekiska intellektuella vid denna tid.³ *Στα μουσικά του Βάλτου* är emellertid tillkommen långt senare, när Den stora idéen gått förlorad och en ny generation, utan egna minnen av kampen i Makedonien, höll på att växa upp. Det föreligger således en väsentlig skillnad vad beträffar de yttre, historiska förutsättningarna mellan Deltas tidiga respektive sena produktion. Detsamma gäller också om det politiska klimatet i 1930-talets Grekland, som sett Venizelos republik ersättas av Metaxas diktatur. Sedd mot denna bakgrund väcker läsningen av Deltas bok intressanta frågeställningar om hur en nation kan finna en ny identitet, efter att de förhoppningar som utgjort själva hörnstenen i dess nationella ideologi gått om intet. Deltas framställning av Den makedonska kampen var en av de första skönlitterära skildringarna av de händelser som kom att utgöra upptakten till balkankrigen och Makedoniens uppgående i den unga nationalstaten Grekland. På sätt och vis var hon också en av de första som uppmärksammade Kampen 1904-1908, som ännu på 1930-talet var förhållandevis negligerad av grekiska historiker, och försökte göra den känd inför en bredare publik.⁴ Boken har, som tidigare nämnts, haft en stor genomslagskraft och kan därför antas ha haft en inverkan på grekiska ungdomars föreställningar kring nationell identitet och synen på Den makedonska kampen i ett större historiskt sammanhang. Ändå är inte den syn på dessa företeelser som boken förmedlar så oproblematiske som man i förstone kan lockas att tro.

Mina frågeställningar kommer att kretsa kring vad det är som gör en grek till en grek i Deltas ögon. Hur skildras greker respektive bulgarer och varför? Hur skildras motsättningen

¹ Delta, Pinelopi: *Στα μουσικά του Βάλτου*, Estia, Athen 2003 (1937).

² *Το Βήμα* 25/6 1995. Uppgiften återgiven i Spanaki, Marianna: *Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα – Η σχέση Ιστορίας και λογοτεχνίας*, Ermis, Athen 2004, s. 229.

³ Beaton, Roderick: *An Introduction to Modern Greek Literature*, Clarendon Press, Oxford 1999 (1994), s. 104.

⁴ Gounaris, Basil: "Reassessing Ninety Years of Greek Historiography on the 'Struggle for Macedonia' (1904-1908)", *Journal of Modern Greek Studies*, band 14 1996, s. 239-240.

mellan dem och hur konstrueras det nationella, d.v.s. kollektiva minnet i *Στα μυστικά του Βάλτου*? Vilken betydelse tillmäts Den makedonska kampen i det nationella identitetsprojektet?

1.2. Disposition

Eftersom denna uppsats i hög grad bygger på en förförståelse om den problematik som kommer att behandlas i analysen av Deltas roman, har jag lagt mig vinn om att i möjligaste mån söka förklara de bakomliggande historiska omständigheterna. Därför följer redan inledningsvis ett långt avsnitt med rubriken ”Bakgrund”, där jag redogör både för personen Deltas bakgrund (kapitel 2.1.) och det större historiska sammanhang som både hon och hennes romaner ingick i (kapitlen 2.2. och 2.3.). I kapitel 3 behandlas de både historie- och litteraturorienterade teorier som i viss mån bildar utgångspunkt för den följande analysen, liksom den tidigare forskningen kring Deltas författarskap. Den empiriska analysens uppbyggnad kommer jag närmare att redogöra för i ett separat metodkapitel (3.3.). I uppsatsens avslutande kapitel sammanfattas och diskuteras de iakttagelser som gjorts i analysen och de slutsatser man kan dra av denna (kapitel 5).

2. BAKGRUND

2.1. Pinelopi Delta

Pinelopi Delta föddes 1874 i Alexandria. Hon var dotter till den förmögne egyptiskgrekiske handelsmannen Emmanouil Benakis som spelade en betydande roll som mecenat i den unga grekiska statens kulturella såväl som politiska liv under det slutande 1800-talet och det tidiga 1900-talet, och vars sympatier för den nationella förnyelserörelsen under Eleutherios Venizelos hon kom att dela.⁵ Dottern Pinelopi var en hängiven grekisk patriot trots att hon endast vid ett fåtal tillfällen besökt moderlandet Grekland under sin uppväxt och ungdomstid – först 1916 bosatte hon sig slutgiltigt i Athen – och trots det faktum att hon inte till fullo tycks ha behärskat det grekiska språket. År 1909 debuterade hon med novellsamlingen *Για την πατρίδα*, som ett år senare följdes av *Παραμύθι χωρίς όνομα*, i vilka hon uttryckte sin tilltro till den grekiska nationens styrka och framtidsmöjligheter. Därefter följde den ovannämnda romanen om Basileios Bulgardödarens tidevarv. Bland andra böcker kan nämnas *Η Ζωή του Χριστού* (1925), *Μάγκας* (1935) respektive den kring de egna barndomsminnena vävda *Τρελαντώνης*, den sista roman Delta skrev innan hon i april 1941, strax efter den tyska inmarschen, tog sitt liv, efter många års förlamande sjukdom. Av dessa är det *Μάγκας* och *Στα μυστικά του Βάλτου* som handlingsmässigt knyter an såväl till varandra – den senare är en fristående fortsättning på den förra – som till Den makedonska kampen i 1900-talets första år. Utöver sin skönlitterära gärning var Delta engagerad i debatten om skolutbildning och publicerade ett flertal artiklar och småskrifter om barnuppfostran och läromedel.⁶

2.2. Den makedonska kampen och dess bakgrund

Den makedonska kampen, som skildras i *Στα μυστικά του Βάλτου*, hade sin omedelbara bakgrund i den schism som kring 1870 hade uppstått inom den grekiskortodoxa kyrkan, men kan också ses som ett resultat av den moderna nationalismens ankomst till Balkan. Det är förvisso *inte* min avsikt att försöka avgöra i vilken mån Deltas skildring av händelserna i Makedonien vid förra sekelskiftet svarar mot en objektivt fastställd historisk verklighet.

⁵ Clogg, Richard: *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 1999 (1992), s. 80. Sakellariou, Charis: *Πηνελόπη Δέλτα – Η ζωή και το έργο της*, Ekdoseis Kinitro, Athen 1990, s. 13ff.

⁶ Pesmazoglou, Tereza: *Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα*, Estia, Athen 1991, s. 111ff. Tzimoula, Despina: ”Considerations and Aims, ‘Gender and Nation. A tale of a Woman and a Nation’ – A Preliminary Introduction”, Historiska institutionen vid Lunds universitet 2002, s. 1-2. *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, Athen, uppslagsord “Δέλτα, Πηνελόπη”.

Snarare vill jag försöka visa på hur Delta går tillväga för att *konstruera* en historisk verklighet, vilket här inte skall förstås som något liktydigt med att medvetet förfälska densamma. Men för att förstå Deltas berättelse bättre är det för läsaren nödvändigt att sätta romanens händelser in i det större historiska sammanhang, som inte framgår lika tydligt för den som endast är hänvisad till hennes version av dem. Därför följer ett avsnitt av mer essäistisk karaktär om bakgrunden till romanen före den teoretisk-analytiska delen av denna uppsats.

Sedan gammalt var de underkuvade folken i det osmanska riket indelade efter religiös tillhörighet, snarare än efter de språkliga eller på annat vis kulturella kriterier som vi idag förknippar med nationsbegreppet. En sådan religiöst definierad folkgrupp – nationer i modern bemärkelse existerade alltså inte – kallades i osmanskt språkbruk för *millet*. Denna inrättning var inte knuten till något specifikt territorium utan var snarare att betrakta som en jurisdiktion över själar. I praxis innebar detta att en *millet* fungerade som en i viss utsträckning självstyrande enhet, med domsrätt över de egna medlemmarna, vars överhuvud ansvarade inför Höga Porten.⁷ Sålunda fanns det en judisk, armenisk, grekiskortodox respektive en sunnimuslimsk *millet*, vilken stod över de övriga. Den *millet* som utgjordes av de folkslag som omfattade den grekiskortodoxa tron – grekisktalande, såväl som vlacher och slaviskspråkiga – och var underställda patriarken i Konstantinopel var trots sin underordnade ställning i förhållande till sina osmanska herrar en betydande maktfaktor i imperiet. Det grekiskortodoxa patriarkatet hade överlevt Byzans fall intakt, ty sultanen fann i detta ett lämpligt verktyg för att styra de kristna och lade sig inte i kyrkans inre angelägenheter så länge som dess överhuvud, patriarken i Konstantinopel, stod som garant för sina undersåtars lojalitet.⁸ Därmed härskade den patriarkiska kyrkan, som dominerades av grekerna i Fanari, i turkarnas ställe över Balkanhalvöns många kristna och fick bl.a. sina inkomster från de stora gods den kontrollerade.⁹

Emellertid lutade denna tingens ordning mot sitt fall. Som ett barn av 1700-talets upplysning, den franska revolutionen och Napoleons erövringskrig kom en ny frälsningstro, utpräglat sekulär i motsats till den gamla, att vinna spridning i Europa och även finna vägen till grekiskspråkiga intellektuella kretsar, såväl inom som utom det osmanska riket: doktrinen om alla nationers rätt till självbestämmande. Den uttalat grekiska stat som uppstod efter 1820-talets frihetskrig hade antikens sekulära kultur som identifikationskälla, snarare än den byzantinska tradition som den patriarkiska kyrkan representerade.¹⁰ Snart började dock storgrekiska drömmar göra sig gällande inom den nya nationalstatens tongivande politiska och intellektuella kretsar och den med åren alltmer dominerande utrikespolitiska målsättningen blev *Η Μεγάλη Ιδέα*, Den stora idén, d.v.s. drömmen om en befrielse av alla grekisktalande kristna som alltjämt levde under det osmanska oket. I detta irredentistiska projekt förenades gamla messianska förväntningar om korsets seger över halvmånen, djupt rotade i de grekiskortodoxas tankevärld, med den moderna tidsålderns socialdarwinistiskt färgade idéer om att den nya staten måste växa och underlägga sig nya territorier för att bli livsduglig.¹¹ Och i denna nationella vision hade den patriarkiska kyrkan en viktig funktion att fylla.

⁷ Jelavich, Barbara: *History of the Balkans*, band 1, Cambridge University Press, Cambridge 1989 (1983), s. 48-53.

⁸ Clogg 1999 (1992), s. 10-11.

⁹ Jelavich 1989 (1983), s. 53-57.

¹⁰ Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford 1986, s. 148.

¹¹ Llewellyn Smith, Michael: *Ionian Vision – Greece in Asia Minor 1919-1923*, Hurst & Company, London 2000 (1973), s. 2-4. Clogg 1999 (1992), s. 4.

I takt med att den sekulära nationalismen på allvar gjorde entré på Balkan under 1800-talets lopp knakade *millet*-systemet i fogarna. Grekernas dominerande ställning inom den ortodoxa kyrkan var sedan länge ett föremål för missnöje från de slavisktalande församlingarnas sida och från mitten av 1800-talet uppvaktade särskilt bulgariska präster, med tiden understödda från ryskt håll, Höga Porten med klagomål och krav på egna institutioner. År 1870 beslöt sultanen att bryta patriarkatets maktställning genom att erkänna bulgarerna som en egen *millet*, med en mer utpräglad ”nationell” kyrka, kallad exarkatet, som stod utom den grekiskortodoxe patriarkens domvärjo. Förmodligen fanns det från osmanskt håll en vilja att försvaga det opålitliga patriarkatets starka maktställning genom att spela ut de kristna mot varandra.¹² Beslutet fick sin förutsedda verkan. Eftersom landsbygdsförsamlingarna genom tvåtredjedelsmajoritet själva kunde välja kyrkotillhörighet utbröt en svartsjuk kamp om själarna. Särskilt i det etniskt brokiga Makedonien skulle under 1800-talets sista årtionden exarkister, d.v.s. anhängare av den nya bulgariska kyrkan, respektive aktivister trogna patriarkatet i stigande hätskhet komma att definiera sig mot varandra. Den patriarkiska kyrkan, som i ett slag blivit en rent grekisk angelägenhet, fann det nu för gott att förena sina intressen med den grekiska nationalstaten i söder, som önskade flytta fram sina positioner i det alltjämt osmanska Makedonien. Emellertid väntade en än allvarligare utmaning.

Blott några få år efter den ortodoxa kyrkans delning utbröt ännu ett av de många ryskturkiska krigen, som slutade med osmanernas nederlag. I freden i San Stefano 1878 tvingade ryssarna fram ett erkännande av en bulgarisk statsbildning, som till ytan skulle bli den dominerande på Balkan, omfattande inte bara det nutida Bulgarien utan även hela det osmanska Makedonien och Thrakien, och därmed omintetgjorde alla grekiska förhoppningar om utvidgning i det väderstrecket.¹³ Men de europeiska stormakterna önskade inte något Storbulgarien, som befarades bli en språngbräda för framtida rysk expansionism, varför Berlinkongressen senare samma år rev upp San Stefanofreden, återställde turkisk överhöghet i Makedonien och Thrakien samt reviderade det nya Bulgariens gränser till mer blygsamma proportioner. Det område som återstod delades nu i två beståndsdelar; ett bulgariskt furstendöme som stod i ett löst vasallförhållande till sultanen, respektive en provins, Östrumelien, som inom det osmanska riket åtnjöt långtgående autonomi, och som det var tänkt skulle fungera som buffert mellan Sofia och Konstantinopel. Icke desto mindre hade en expansiv nationalistisk rörelse sett dagens ljus i Bulgarien, med det uttalade målet att återställa San Stefanofredens drömda Storbulgarien.¹⁴ Redan 1885 annekterades Östrumelien under kuppattade former, varpå blickarna riktades söderut mot det hägrande Makedonien, där de storbulgariska respektive storgrekiska strävandena framgent kolliderade.¹⁵ En tredje intressent i den makedonska regionen var Serbien, men dess anspråk gällde främst områdena i norr kring Skopje, där grekerna hade få intressen, och eftersom serberna redan tidigare haft en egen kyrka berördes de inte direkt av kampen mellan exarkatet och patriarkatet. Den farligaste rivalen förblev i grekernas ögon Bulgarien.

Makedonien, som geografiskt sett sträckte sig från Kosovo i norr till Olympos i söder och från Ochrid- och Prespasjöarna i väster till floden Nestos och Rhodopebergen i öster, var alltså, samman med Albanien och den thrakiska korridoren bort till Konstantinopel, det försvagade osmanska rikets sista europeiska besittning. Etniskt sett var trakten ett svåröverskådligt

¹² Jelavich 1989 (1983), s. 344.

¹³ Clogg 1999 (1992), s. 69-70.

¹⁴ Mazower, Mark: *The Balkans*, Phoenix Press, London 2001 (2000), s. 88-90.

¹⁵ Velkova, Sania: ”Πρόσφυγες και προσφυγικές μνήμες στη βουλγαρική εθνική ιδεολογία και λογοτεχνία (1878-1944)” i Gounaris, V & Michailidis, I (ed.) *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια – Μνήμη και ενσωμάτωση*, Ekdoseis Pataki, Athen 2004, s. 329.

lapptäcke av skilda befolkningsgrupper: i städer och handelscentra, där grekiska var lingua franca, dominerade ett grekiskt befolkningselement¹⁶, men ute på landsbygden bodde grekisk- respektive slavisktalande kristna, vlacher, albaner, zigenare och turkar om varandra. Det torde vara omöjligt att dra några skarpa gränser mellan dessa grupper. Snarare än att tala om dem med etnonationella beteckningar som ”greker” eller ”bulgarer” torde det finnas skäl för att istället benämna dessa som ”grekisksinnade” respektive ”bulgarisksinnade”, i den mån de alls hade något nationellt medvetande. Eftersom befolkningen i denna region till stor del var två- eller flerspråkig tycks etnonationell identitet mer ha varit en fråga om personliga val.¹⁷ Likväl blev frågan om nationella sympatier av avgörande betydelse fr.o.m. 1890-talet. På alla sidor förberedde man sig nu för en kommande kamp om att vinna den makedonska befolkningens lojalitet och så långt som möjligt flytta fram sina positioner inför den befrielse från det osmanska styret som man hoppades skulle komma inom en snar framtid. Till en början fördes kampen om själarna medelst bildningsförhöjande verksamhet och nationell propaganda, i vilken bypräster och byskollärare, utbildade i Athen respektive Sofia, engagerades. Med tiden blev det emellertid klart att folkflertalet i Makedonien inte skulle kunna vinnas enbart med dessa medel. Från och med sekelskiftet blev hotelser och nationellt inspirerad terror ett allt vanligare inslag i kraftmätningen mellan exarkister och patriarkister.¹⁸

De första sammanstötningarna mellan bulgariska och grekiska friskaror tycks ha ägt rum redan under 1890-talet, men den väpnade konfrontationens utbrott brukar vanligtvis tidfastas till åren 1903 och 1904. År 1903 utbröt det s.k. Ilindenupproret som genomfördes av den bulgariskmakedonska kamporganisationen VMORO, vars syfte var att upprätta en makedonsk statsbildning i nära allians med Bulgarien.¹⁹ Resningen slogs skoningslöst ned av turkarna men fr.o.m. den tiden verkade bulgariska gerillaförband, ”revolutionskommittéer”, överallt i området mellan Prespa och Nestos. Grekiska historiker brukar istället datera den väpnade kampens utbrott till 1904, då den grekiske officeren Pavlos Melas dödades i en skärmytsling med turkiska trupper inne i det osmanska Makedonien. Melas föregivna martyrdöd utnyttjades skickligt av propagandan till att sätta *Το Μακεδονικόν ζήτημα*, den makedonska frågan, överst på den politiska dagordningen i Grekland. Med bistånd av patriotiska sällskap inom officerskåren och grekiska konsulat i det osmanska Makedoniens städer organiserades militära expeditionstyrkor, som i hemlighet infiltrerade landsbygden för att bistå patriarkisterna och bjuda de bulgariska s.k. *komitadjierna* motstånd. Dessa styrkor, vanligtvis inte större än mellan 20 och 80 man, utgjordes till icke ringa del av stridsvana kretensiska yrkesrevolutionärer och anfördes av officerare i den reguljära grekiska armén.²⁰ Flera av dessa har gått till hävderna, inte minst genom Deltas försorg, eftersom de i många fall figurerar i romanens persongalleri, som t.ex. Ioannis Demestichas (Nikiforos) och Tellos Agapinos (Agras), till vars minne *Στα μυστικά του Βόλτου* är dedicerad.²¹ Kampen mot bulgarerna respektive den reguljära turkiska krigsmakten, samt vid enstaka tillfällen också mot serbiska och rumänska rivaler, mynnade inom kort ut i ett svårforcerat dödläge, som tog sig uttryck i

¹⁶ Dock inte i Thessaloniki som långt fram i tiden dominerades av sefardiska judar, vilka talade ett spanskan närliggande språk. Se Mazower, Mark: *Salonica – City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, HarperCollins, London 2004, s. 51-52.

¹⁷ Mazower 2001 (2000), s. 93-94.

¹⁸ Karakasidou, Anastasia: *Fields of Wheat, Hills of Blood – Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, The University of Chicago Press, Chicago 1997, s. 89-99.

¹⁹ VMORO – Вътрешна Македоно-Одринска Революционна Организация, ”Inre Makedonsk-Adrianopolitanska Revolutionära Organisationen”. *Енциклопедия България*, Izdatelstvo na blgarskata akademija na naukite, Sofia 1982, uppslagsord ”ВМОРО”.

²⁰ Karakasidou 1997, s. 99-109. Mazarakis, Ioannis: ”Ο Μακεδονικός Αγώνας” i Christopoulos, Giorgios (ed.): *Η Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Ekdotikí Athinón, Athen 1977, band 15, s. 250-253.

²¹ Delta 2003 (1937). Mazarakis 1977, s. 251-253.

ett stillastående ställningskrig mellan olika gerillaband. I samband med ungturkarnas maktövertagande i Konstantinopel 1908 fann man i Athen och Sofia det för gott att avveckla Den makedonska kampen och kalla hem sina officerare, sedan man kommit till insikten att man med denna inte förmådde infria sina nationella mål och förväntningar.²² Inom några år skedde ett tillfälligt diplomatiskt närmande som bar frukt i samband med Balkankrigen 1912-1913, då större delen av den makedonska regionen kom att delas mellan de grekiska och serbiska segerherrarna.²³

2.3. Den makedonska kampen i litteraturen och 1930-talets politiska klimat

Pinelopi Delta var inte den första som behandlade Den makedonska kampen i skönlitterär form. Redan 1907, medan striderna alltjämt pågick, utkom den unge politikern och konsulatstjänstemannen Ion Dragoumis roman *Μαρτύρων και Ηρώων αίμα*, med motiv från det samtida makedonska dramat, i vilken han manade till handling i denna nationens ödesfråga; med vapen i hand skulle det grekiska folket genomgå sin rening och därmed tvätta bort minnet av det vanhedrande grekiska nederlaget i 1897 års grekiskturkiska krig.²⁴ Till viss del kan också Kostis Palamas verk *Η φλογέρα του βασιλιά* (1910) ses i ljuset av den ideologiska mobilisering för nationell väckelse och Makedoniens befrielse som ovannämnda roman respektive Deltas *Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου* ger uttryck för.²⁵

Delta påbörjade sitt arbete med *Στα μυστικά του Βάλτου* redan 1915, men under många år låg projektet i träda.²⁶ Vid mitten av 1930-talet, då hon återvände till ämnet, var de politiska förutsättningarna av annan art. Den stora idén var dödförklarad, inga grekiska irredenta utanför staten Greklands gränser återstod längre att befria, sedan de makedonska och thrakiska landvinsterna säkrats (Tolvöarnas och Cyperns öde var ännu ingen fråga som engagerade politiker respektive folkopinion i någon större utsträckning). Med Kemals Turkiet rådde fred och samförstånd i en rad frågor som rörde de båda ländernas säkerhet, sedan Venizelos regering tagit initiativ till ett diplomatiskt närmande. Även andra länder berördes av dessa strävanden. Lösenordet för dagen var panbalkanism, en återspeglning av de paneuropeiska strömningar som gjorde sig gällande i mellankrigstidens politiska idédebatt.²⁷ År 1930 ingicks i Ankara en pakt mellan Grekland och en rad balkanstater – Turkiet, Rumänien och Jugoslavien – i vilken ömsesidiga garantier om bistånd lämnades för respektive länders statsgränser, i fall av aggression från annan balkanstat. Den stat som åsyftades var Bulgarien, som tillsammans med Albanien stod utanför denna balkanentent. Som den bulgariska historikern Sania Velkova skriver dominerades Bulgariens intellektuella liv under 1930-talet alltjämt av den makedonska frågan, ty inom landet verkade en rad

²² Mazower 2001 (2000), s. 95. Karakasidou 1997, s. 99-109.

²³ Clogg 1999 (1992), s. 79-85. Bulgariens enda landvinster i Balkankrigen utgjordes av området kring berget Pirin och den thrakiska hamnen Dedeagatsch (nuvarande Alexandroupoli) med omnejd. Den senare av de båda erövringarna tvangs man efter första världskrigets slut att avstå till Grekland, vilket bidrog till ett politiskt klimat präglad av bitter revanschism, då man menade att det blygsamma resultatet av erövringskrigen inte stod i proportion till de uppoffringar nationen gjort.

²⁴ Detta verk av Dragoumis, med vilken Delta haft ett förhållande, anses vara en av de viktigaste inspirationskällorna till *Στα μυστικά του βάλτου*. Laourdas, Vasilios: *Η Πηνελόπη Δέλτα και η Μακεδονία*, IMXA, Thessaloniki 1958, s. 12-13. Spanaki 2004, s. 249.

²⁵ Beaton 1999 (1994), s. 104.

²⁶ Laourdas 1958, s. 22. Spanaki 2004, s. 9, 233-234. Under 1920-talet var Deltas litterära produktion glesare och av mindre historisk karaktär än tidigare, vilket kan ha att göra med den desillusion som följde i den mindreasiatiska katastrofens spår; vid denna tid avstannade också arbetet med romanen *Το Γκρέμισμα*, som i likhet med Deltas tidigare böcker hade motiv från byzantinsk tid, för att aldrig mer återupptas. Vid mitten av detta årtionde uppträdde också de första symptomen av den förlamande sjukdom som skulle följa författarinnan livet ut. Spanaki 2004, s. 127. *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, uppslagsord "Δέλτα, Πηνελόπη".

²⁷ För en diskussion om mellankrigstidens paneuropeiska idédebatt, se Mazower, Mark: *Den mörka kontinenten – Europas nittonhundratals*, Daidalos, Stockholm 1999 (1998), s. 223-225.

inflytelserika exilmakedonska organisationer, vars medlemmar härstammade från de områden som annekterats av Serbien och Grekland och som såg till att hålla revanschistiska stämningar vid liv. De ansatser till panbalkanskt tänkande som trots allt förekom i Bulgarien stupade obönhörligen på den i mångas ögon allttjämt olösta makedonska frågan.²⁸ Det fanns således ett orosmoment i Greklands förhållande till Bulgarien under 1930-talet, vilket i sig kan vara en förklaring till Deltas förnyade intresse för sekelskiftets motsättningar i Makedonien.

Det faktum att det inte skrevs mycket om Den makedonska kampen under mellankrigsåren betyder inte att det inte fanns något intresse för den tidens händelser eller att bilden av Kampen som ett heroiskt frihetskrig ifrågasattes, menar den grekiske historikern Vassilis Gounaris, som i en artikel tecknat ämnets historiografis förlopp genom åren.²⁹ Många av deltagarna från sekelskiftets strider var allttjämt i livet – däribland Ioannis Demestichas, som under sitt täcknamn Nikiforos figurerar i *Στα μυστικά του Βάλτου* – och flera memoarsamlingar publicerades, liksom biografier över den tidens mest framträdande hjältar.³⁰ Däremot hade Kampen ännu inte tillmätts någon större betydelse utifrån ett nationellt perspektiv och följaktligen lyste den till största delen med sin frånvaro i standardverken om grekisk historia i nyare tid.³¹ Deltas romanprojekt kan alltså sägas ha fyllt en minnespolitiskt viktig funktion, varom mera i denna uppsats avslutande kapitel.

3. TEORI OCH METOD

3.1. Identitetsbildning och historiebruk

De teorier som är av relevans för denna studie rör å ena sidan kollektiva identiteter, såsom de manifesteras i begreppspar som stereotyper/autostereotyper respektive identitet/motidentitet samt föreställningar knutna till etnonationell tillhörighet, å andra sidan minnets respektive historiens funktion för att skapa och upprätthålla sådana identiteter. Själva begreppet *identitet* kan definieras som en samling föreställningar om de egenskaper och särdrag som man anser att det egna jaget eller den egna gruppen kännetecknas av. En sådan definiering förutsätter dock att det finns något annat som jaget eller gruppen kan förhålla sig till eller kontrastera sig mot, en s.k. motidentitet (*counter-identity*), som är det begrepp som den amerikanske antropologen Peter Sahlins använder i en studie om framväxten av nationella identiteter i det pyreneiska gränslandet under tidigmodern tid.³² Sålunda finns det ett polaritetsförhållande inbyggt i varje identitetsskapande, där individens identitet konstrueras i växelverkan med vad den franske psykoanalytikern Jacques Lacan kallar ”den Andre”.³³ I sådana identitetskonstruktioner fyller därför stereotyper – genom vilka en motståndare förses med en uppsättning egenskaper med vilka han kan klassificeras och förstås – en avgörande funktion, i det att en motbild till den egna identiteten skapas. Emellertid rymmer stereotypbegreppet en inneboende problematik i det att en grupps stereotypa föreställningar om en annan grupp ofta kan visa sig vara reflexer av den senares självuppfattning, d.v.s. de vaneföreställningar som dess medlemmar hyser om sig själva och vill att andra skall uppfatta dem. Som slavisten Barbara Törnqvist-Plewa påpekar är det stundom svårt att avgöra var gränsen mellan sådana

²⁸ Velkova 2004, s. 348-381.

²⁹ Gounaris 1996, s. 239-240.

³⁰ Bland dessa bör främst nämnas Natalia Melas levnadsteckning över maken Pavlos Melas från 1926.

³¹ Ett viktigt undantag var historikern Nikolaos Vlachos monumentala verk *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908* (1935), som i huvudsak byggde på material i det grekiska utrikesministeriets arkiv, som också nyttjades av Delta. Gounaris 1996, s. 240. Spanaki 2004, s. 234-241.

³² Sahlins, Peter: *Boundaries – The Making of France and Spain in the Pyrenees*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1991 (1989), s. 267, 270-272.

³³ Bertens, Hans: *Literary Theory – The Basics*, Routledge, London 2001, s. 161-162.

autostereotyper och andra stereotyper går.³⁴ Eftersom det sätt på vilket Delta skildrar bulgarer i sin text knappast kan antas avspegla någon bulgarisk självuppfattning är denna problematik inte av omedelbar relevans för denna uppsats, men själva begreppet autostereotyp är likväl användbart i analysen av de utsagor som är knutna till den egna folkgruppens ideala karaktärsdrag.

Inom forskningen om kollektiva identiteter på ett kulturellt/civilisatoriskt plan har de teser som litteraturvetaren Edward Saïd framfört i verket *Orientalism* vunnit stor spridning och kommit att användas som ram för en rad andra studier om Västerlandets förhållningssätt till icke-europeiska kulturer, eller rentav i studiet av relationer inom samma övergripande västerländska identitetssfär.³⁵ Med utgångspunkt från Foucaults diskursanalys respektive den marxistiske teoretikern Antonio Gramscis hegemonibegrepp beskriver Saïd hur en konstruerad kunskapsmassa om Orienten alltsedan 1700-talet växte fram för att under 1800-talet upphöjas till vetenskap i de gryende brittiska och franska kolonialimperiernas tjänst. Denna kunskapsmassa eller orientalistiska diskurs, som genomsyrade såväl skönlitteratur och akademiska framställningar som politiskt tänkande, syftade till att legitimera kolonialmakternas hegemoni över Orienten genom att framhäva de negativa egenskaper man tyckte sig se hos orienterna. I den koloniala diskursen om dem återkom ständigt beskrivningar av förslappade och oföränderliga kulturer, ohjälpligt predestinerade till stagnation i motsats till det framåtskridande Västerlandet, vars herravälde över världen framstod som en civilisatorisk uppgift.³⁶ Enligt den amerikanske litteraturvetaren David Spurr, som utgår från Saïds teser, kan den orientalistiska diskursen ta sig uttryck i ett antal olika retoriska stildrag, *troper*, med vilka västerländska skriftställare klassificerar främlingar. Sådana troper är t.ex. idealisering (av den gode vilden), naturalisering (genom jämförelse av människor och djur och vild natur) och nedvärdering (exempelvis genom hånfulla benämningar) av de människor som skildras.³⁷

Orientalismen har alltså kommit att förknippas med imperialism och kolonialism. Exempel på stildrag som erinrar om orientalismens språkbruk och världsbild förekommer på sina ställen i *Στα μυστικά του Βάλτου*, tydligast manifesterad i den grekiske befälhavaren Nikiforos ord om den civilisatoriska gärning som han menar borde vara de grekiska kämparnas ledstjärna i förhållandet till den slaviska lokalbefolkningen i Makedonien: "Ἠλθαμε να τους νοθετήσουμε, να τους εκπολιτίσουμε, να τους διδάξουμε".³⁸ Men här är det likväl inte fråga om något kolonialt projekt, utan snarare ett irredentistiskt. Vare sig Bulgarien eller Grekland kan beskrivas som kolonialmakter och därför kan inte orientalismperspektivet överföras utan vidare till den makedonska kontext som Delta skildrar. Konflikten som beskrivs är inte den mellan kolonisatörer och koloniserade, utan mellan två med varandra jämställda balkanstater vars hegemoniska anspråk kolliderat. Således bör man iaktta en viss försiktighet när man tillämpar Saïds resonemang i andra sammanhang än den specifikt muslimsk-arabiska kulturkrets som denne forskare syftar på när han talar om "orientalism". En forskare som applicerat dessa teser på en balkansk kontext är den bulgariska historikern Maria Todorova, som i boken *Imagining the Balkans* myntat ett motsvarande begrepp, "balkanism", som vunnit

³⁴ Törnqvist-Plewa, Barbara: "Speglar vi oss i varandra? – Några funderingar kring de nationella stereotypernas beskaffenhet" i Törnqvist-Plewa, B. (ed.) *Sverige och Polen – Nationer och stereotyper*, Slavica Lundensia nr 20, Slaviska institutionen vid Lunds universitet 2000, s. 5.

³⁵ Se t.ex. Davies, Mark: *A Perambulating Paradox – British Travel Literature and the Image of Sweden c. 1770-1865*, Historiska institutionen vid Lunds universitet 2000.

³⁶ Saïd, Edward W.: *Orientalism*, Ordfront, Stockholm 2004 (1978), s. 68-82.

³⁷ Spurr, David: *The Rhetoric of Empire – Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Duke University Press, Durham & London 1994, s. 1-4.

³⁸ "Vi har kommit för att tillrättvisa dem, för att civilisera dem, för att vägleda dem". Delta 2003 (1937), s. 60.

ett visst genomslag i studiet av sydöstra Europa.³⁹ Hennes huvudsakliga studieobjekt är, som i Saïds fall, en tämligen disparat samling utsagor om Balkan som fällts genom åren av reseskildrare, journalister och akademiker från en rad olika länder, vars enda gemensamma nämnare är deras förmenta hemvist i en västerländsk identitetssfär, vilket gör Todorovas utgångspunkter till en måltavla för samma typ av kritik som drabbat Saïds: om utsagorna om Balkan respektive Orienten är så många och av så varierande slag, framsagda av skriftställare med olika utgångspunkter, förkunskaper och grad av medvetenhet om de stereotyper de reproducerar, kan man då tala om en "västerländsk" diskurs om "icke-västerländska" kulturer? I sin iver att avslöja hur Västerlandets orientalist utifrån diskutabla premisser skapat en vrågbild av Orienten gör sig Saïd och hans efterföljare själva skyldiga till en konstruktion av Västerlandet som en tidlös essens och ett till synes oproblematiskt begrepp.⁴⁰ Det som förefaller vara diskursanalysens styrka blir på samma gång dess svaghet. Genom att ägna sin uppmärksamhet åt utomståendes föreställningar om Balkan förbiser dessutom Todorova – liksom för den delen också Saïd i fråga om Orienten – autostereotypernas roll, d.v.s balkanfolkens, eller rättare sagt inhemska intellektuellas diskurs om sig själva, och hennes teser blir därmed, om än tankeväckande, av mindre relevans för min uppsats.

Det finns likväl en poäng med att ta upp dessa teser eftersom de bildar den omedelbara bakgrunden till det forskningsfält inom historia och litteraturvetenskap som benämns postkoloniala studier. En kännedom om dessa teser underlättar förståelsen av en av de mer kända företrädarna för den postkoloniala litteraturteorin, Homi Bhabha, som vidareutvecklat tankegångar från såväl Saïd som den ovan nämnde psykoanalytikern Lacan. Denne teoretiker har i sina skrifter intresserat sig särskilt för förhållandet mellan kolonisatör respektive koloniserad inom den litterära genre som kallas *colonial fiction*. Därvid tar han fasta på Lacans iakttagelse beträffande förhållandet mellan jaget och utomstående faktorer, nämligen dess beroende av motbilder, som leder till flytande och instabila identiteter. Med utgångspunkt från detta resonemang har Bhabha myntat ett begrepp som han kallar *hybridisering*. Bhabha menar, till skillnad från Saïd, att kolonisatörer i mötet med en främmande kultur inte är så trygga i sin västerländska identitet som deras dominanta position gentemot de underkuvade ger vid handen, och att de under sin civiliseringsnit inte blott påverkar de Andra utan själva blir påverkade och med tiden förändrade.⁴¹ Ett av de mest kända exemplen på en sådan hybridisering, d.v.s. sammansmältning av identitet och motidentitet, och föremål för ett otal postkoloniala litteraturanalyser är bolagsagenten och elfenbenshandlaren Kurtz i Joseph Conrads roman *Heart of Darkness* (1902), en man som sänts in i djungeln på uppdrag av Internationella Sällskapet för Undertryckande av Barbariska Sedvänjor. Trots ädla föresatser förvandlas Kurtz till en tyrann bland de svarta och låter sig dyrkas som avgud under barbariska riter; en oförutsedd effekt av det koloniala projektet.⁴² Naturligtvis har även Bhabhas teser utsatts för inomvetenskaplig kritik på somliga punkter, men det är inom ramarna för denna uppsats vare sig möjligt eller önskvärt att gå alltför djupt in på den diskussion som förts och förs inom detta forskningsområde.⁴³ Jag finner under alla

³⁹ Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford & New York 1997, s. 3-20.

⁴⁰ I rättvisans namn skall det sägas att varken Saïd eller Todorova är omedvetna om denna komplicerande omständighet. Likväl kvarstår den olösta problematiken i deras utgångspunkter, inte minst hos den förre som i ett kapitel om orientalismens förhistoria, som han ser en begynnelse till i det motsatsförhållande mellan Västerens fria män och Österns slavar som målas upp i Aischylos drama *Perserna*, utan att reflektera närmare kring huruvida denne tragöd och 1800-talets brittiska och franska orientalist verkligen hör till en och samma västerländska kultur. Se Saïd 2004 (1978), s. 132-135 resp. Todorova 1997, s. 8-9.

⁴¹ Bertens 2001, s. 206-210.

⁴² Se Conrad, Joseph: *Mörkrets hjärta*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 2001. Harrison, Nicholas: *Postcolonial Criticism – History, Theory and the Work of Fiction*, Polity Press, Cambridge 2003.

⁴³ För en närmare diskussion kring Bhabha och hans kritiker, se Bertens 2001, s. 210.

omständigheter hans tankegångar beaktansvärda med hänsyn till de frågeställningar som styr uppsatsens inriktning.

Tätt förbundet med identitetsskapande processer är det historiska minnet. I synnerhet i kollektiva identiteter som syftar till att upprätthålla föreställningen om en nationell gemenskap fyller detta en kanske viktigare funktion än fiendebilder av ovan anförda slag. Den tesen har bl.a. drivits av den brittiske historikern och nationalismforskaren Anthony D. Smith som hävdar att den moderna nationen i många fall har sina rötter i en urgammal etnisk gemenskap, av honom kallad *ethnie*, vars medlemmar förenades av föreställningar om den egna gruppens gemensamma ursprung i det längst förflutna, ett eller flera gemensamma "folkminnen" av historiska erfarenheter samt kulturella särdrag som avgränsar den egna *ethnien* från andra. Intressant nog räknas inte språket som ett sådant kulturellt särdrag. Man kan ifrågasätta om det verkligen går att bevisa förekomsten av sådana kollektiva föreställningar i breda folklager i förmodern tid, men den diskussionen är inte av någon större relevans för innehållet i denna uppsats. Däremot äger det resonemang Smith för om bruket av historia i identitetsskapande syfte ett mer allmängiltigt värde. Smith ser förmedlandet av kollektiva historiska minnen som en central företeelse i den moderna nationalstaten. Enligt Smith fyller historien en vägledande funktion i det nationella projekt, som i många stater växte fram under 1800-talet, och bruket av densamma svarar mot ett behov av sammanhang och kontinuitet i en tid då religionen inte längre hade alla svaren.⁴⁴ Därför har historieskrivningen traditionellt spelat en central roll i försöken att skapa en nationell mytologi, en berättelse om den nationella ödesgemenskapens historia, från dess tillblivelse i det längst förflutna via dess storhets dagar och dess därpå följande skymningstid, till dess framtida pånyttfödelse. På så sätt ges historien även en helande funktion i det att den kontinuitet av nationell storhet som brutits av en mörk nedgångsperiod återupprättas och nationen återgår till sitt naturliga tillstånd.⁴⁵

Genom denna framställning av ett historiskt händelseförlopp som ett ödesdrama torde det i princip inte föreligga något hinder för att historia kan läsas som litteratur och vice versa. Faktiskt har gränsen mellan de båda disciplinerna historia och litteraturvetenskap alltmer kommit att tunnna ut i postmodernismens tidevarv. T.ex. har den amerikanske litteraturforskaren Hayden White hävdar att historieskrivning i grunden följer samma mallar som skönlitteratur. I själva verket bygger historiska narrationer, enligt White, på ett fåtal formella mönster som han benämner *troper*. Dessa troper kan beskrivas som olika strukturer för hur en berättare väljer att förmedla en berättelse, t.ex. tragedi, drama, hjälteberättelse eller satir. Valet av trop avgör valet av personer och händelser i berättelsen.⁴⁶ Därmed blir en analys av Deltas ungdomsromaner intressant även ur en historiografisk synvinkel, helst som många yrkeshistorikers publikationer om Den makedonska kampen, om man får tro Vasilis Gounaris, inte har skilt sig nämnvärt från det sätt att framställa det historiska skeendet som Delta tillämpar i *Στα μυστικά του Βάλτου*.⁴⁷

Identitetskonstruktion är, som antytt, i hög grad kopplat till olika former av historiebruk. I mina tidigare uppsatser i historia och nygrekiska har jag använt mig av den idealtypiska modell av historiebruk som presenterats av lundahistorikern Klas-Göran Karlsson, i ett verk om olika sätt att förhålla sig till det förflutna i det sen- respektive postsovjetiska samhället under 1980- och 90-talen. Modellen, liksom Karlssons tankar kring den, kan vara värda att

⁴⁴ Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford 1986, s. 148, 176-177.

⁴⁵ Smith 1986, s. 169-173, 178-200.

⁴⁶ White, Hayden: *Tropics of Discourse*, The John Hopkins University Press, Baltimore & New York 1978, s. 110. Se även densammes *Metahistory – The Historical Imagination in the Nineteenth Century*, The John Hopkins University Press, Baltimore & New York 1973.

⁴⁷ Gounaris 1996, s. 247.

återge också i detta sammanhang, eftersom de frågor de berör är befryndade med den minnespolitiska situationen i 1930-talets Grekland:

BEHOV	BRUK	BRUKARE	FUNKTION
UPPTÄCKA REKONSTRUERA	VETENSKAPLIGT	HISTORIKER	VERIFIERING/ FALSIFIERING TOLKNING
MINNAS	EXISTENTIELLT	ALLA	FÖRANKRING ORIENTERING
ÅTERUPPTÄCKA	MORALISKT	BREDA BEFOLKNINGS- GRUPPER	RESTAURERING REHABILITERING
UPPFINNA KONSTRUERA	IDEOLOGISKT	INTELLEKTUELLA OCH POLITISKA ELITGRUPPER	RATIONALISERING LEGITIMERING
GLÖMMA	ICKE-BRUK	INTELLEKTUELLA OCH POLITISKA ELITGRUPPER	LEGITIMERING RATIONALISERING

*Typologi över historiebruk.*⁴⁸

Det *vetenskapliga* historiebruket har i denna modell som mål att samla empirisk kunskap och tolka den utifrån etablerade historie- eller samhällsvetenskapliga traditioner. Dess *existentiella* motsvarighet har att göra med ett grundläggande mänskligt behov av att minnas, för att därmed uppleva förankring och begripliggöra komplexa samtida sammanhang. Det är ett bruk som torde förekomma i alla samhällen, men i synnerhet sådana som drabbats av krig och/eller en omstörtande moderniseringsprocess. *Moraliskt* historiebruk kännetecknas av återupptäckt av historiska sakförhållanden som man anser varit förträngda eller förtigna av en förtryckande statsmakt, en upptäckt som vanligen går hand i hand med krav på återupprättande av ett sant och oförfalskat historiskt minne. I Karlssons modell företräds detta bruk av breda befolkningsgrupper, men kraven kan lika gärna komma från intellektuella samhällsgrupperingar, med en uttalad politisk dagordning. Det moraliska historiebruket saknar därför inte beröringspunkter med sin *ideologiska* motsvarighet, som används för att ”ideologiskt legitimera ett politiskt styre eller rationalisera en förd politik, konstruera eller uppfinna ett utarbetat historiskt meningssammanhang”.⁴⁹ En femte kategori är det som Karlsson kallar *icke-bruk* av historia, och som är det bruk som är det kanske svåraste att upptäcka i ett källmaterial. Dess huvudsakliga brukare anges vara de intellektuella och politiska elitgrupper som har ett intresse av att förtiga för dem obekväma historiska omständigheter, men man kan lika gärna fråga sig om det inte stundom finns ett existentiellt behov av förträngning. Den tyske historikern Peter Schulz-Hageleit har pekat på betydelsen av kollektiv förträngning av historiska omständigheter som ett avgörande led i en process som tjänar ett identitetsskapande syfte, i synnerhet om det som förträngs utgör besvärande anomalier i myten om en enhetlig identitet. Ett sådant identitetsbygge kan ta sig uttryck i förträngningar av historiska processer genom vilka landområden erövrats eller gått förlorade,

⁴⁸ Karlsson, Klas-Göran: *Historia som vapen – Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Natur & Kultur, Stockholm 1999, s. 57.

⁴⁹ Karlsson 1999, s. 59.

nationella besvikelser, brott förknippade med en känsla av kollektiv skam och – i ideologisk-auktoritära sammanhang – av alternativa samhällsvisioner.⁵⁰ I senare publikationer, med inriktning mot historiedidaktik, har Karlsson dessutom gjort tillägg till sin modell med två historiebruk, som han benämner *kommersiellt* respektive *politiskt-pedagogiskt*.⁵¹

Ovan anförda historiebruk är inte alltid lätta att särskilja från varandra, eftersom de vart och ett för sig mycket väl kan innefatta element av de andra. Som analysredskap lämpar sig Karlssons modell bäst för studiet av ett vidlyftigt material, med många olika upphovsmän och möjlighet till jämförande perspektiv, och inte som i detta fall en roman av en enda författarinna. Därför har jag avstått från att återigen använda den som organisatorisk princip, men också för att min problemformulering denna gång är av ett delvis annat slag. Men det betyder inte att den saknar relevans för denna uppsats, särskilt inte för det avsnitt som behandlar Deltas tolkning av de historiska händelser hon beskriver och det sammanhang hon skapar åt dem. Därför har jag funnit det vara på sin plats att redogöra för denna modell, eftersom jag i den finner ett komplement till de övriga teorier jag presenterat. Tyvärr lämpar sig ingen av dessa som organisatorisk ram för den empiriska analysen, som därför är uppbyggd enligt andra kriterier, som jag ämnar redogöra för i kapitel 3.3.. Först är det dock sin plats med en presentation av tidigare forskning kring Deltas verk.

3.2. Tidigare forskning om Pinelopi Delta

Trots att Deltas författarskap får betraktas som inflytelserikt, i kraft av sin populära genomslagskraft, har det inte värderats högt av litteraturhistorikerna. Tidiga auktoriteter som Apostolos Sachinis och Mario Vitti berör det knappast alls i sina verk.⁵² Det kan ha att göra med att barn- och ungdomslitteraturen, för vilken Delta var en av pionjerna i Grekland, länge varit en förbisedd genre i litteraturstudiet, men också med att hennes böcker ansågs sakna de litterära kvaliteter som motiverade ett närmare studium – författarinnan medgav själv att hon inte hade några konstnärliga ambitioner med sina verk, utan snarare en strävan att uppväcka nationella ideal hos sina unga läsare.⁵³ Sachinis skrev därför i sin studie om den nygrekiska romanen genom tiderna att han avstått från att ta upp Deltas böcker till behandling, eftersom han uppfattade dem som pedagogiska produkter snarare än litterära, och i ett senare arbete om den historiska romanen i nygrekisk litteratur nämner han dem inte alls.⁵⁴

Det mesta som skrivits om Delta härrör, mig veterligen, från de senaste årtiondena, som sett ett uppsving för forskning kring barn- och ungdomslitteratur. Därmed är det inte sagt att Pinelopi Delta ignorerats fullständigt under föregående decennier. På vördnadsbjudande avstånd i tiden skymtar Vasilios Laourdas, föreståndare för Institutet för Balkanstudier (IMXA) och förmodligen en av de första som kom att uppmärksamma Deltas författarskap efter hennes död. I ett föredrag med titeln *Η Πηνελόπη Δέλτα και η Μακεδονία* från 1958 framställer han henne som en av de verkligt stora författarna, vars andliga testamente kommer att utgöra en stabil grund på vilken den nygrekiska civilisationen skall vila i generationer.⁵⁵ Laourdas saknar till synes varje tillstymmelse till kritisk distans visavi sitt ämne, eftersom han

⁵⁰ Schulz-Hageleit, Peter: "Verdrängungen in der Geschichte – kein Thema für die Geschichtswissenschaft?" i *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, mars 1999, s. 237-253.

⁵¹ Som exempel på politiskt-pedagogiskt historiebruk anger Karlsson ett slags grovt förenklade jämförelser mellan en tid eller företeelse och en annan, vilka brukas som retoriska tillhyggen i den politiska debatten. Vad som egentligen är skillnaden mellan ett dylikt politiserat historiebruk och det ideologiska är dock oklart. Karlsson, Klas-Göran "Historiedidaktik: begrepp, teori, analys" i densamme & Zander, Ulf (ed.), *Historien är nu – En introduktion till historiedidaktiken*, Studentlitteratur, Lund 2004, s. 62-64.

⁵² Se Sakellariou 1990, s. 84-85.

⁵³ Pasmazoglou 1991, s. 143-144.

⁵⁴ Sachinis, Apostolos: *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Estia, Athen 1980, s. 12. Se densamme: *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, Ekdoseis Konstantinidi, Thessaloniki 1981.

⁵⁵ Laourdas 1958, s. 10.

i hennes verk främst ser ett lovvärt varningsord om hotet från norr, i skepnad av de slaviska horderna, och hans text om Delta blir således mest ett vittnesbörd om den tid den tillkommit i, det kalla kriget, med alla dess fobier.⁵⁶ Däremot kommer han med en del värdefulla sakupplysningar om den tid och de omständigheter i vilka Deltas romaner en gång tillkom, eftersom han tagit del av hennes nyligen offentliggjorda korrespondens med bl.a. Ioannis Demestichas, uppgifter som senare forskare kunnat dra fördel av.

Av nyare datum är Charis Sakellariou biograf *Πηνελόπη Δέλτα – Η ζωή και το έργο της*, som också ägnar utrymme åt en genomgång av författarinnans samtliga verk. Denna genomgång mynnar småningom ut i en i mångt och mycket nedgörande kritik av de chauvinistiska inslag som Sakellariou menar sänker kvaliteten på i synnerhet de historiska berättelserna.⁵⁷ Sakellariou, som själv är barnboksförfattare, är mycket kritisk till våldet i Deltas romaner, som han menar inte lär de unga läsarna annat än hat och det berättigade i hämnd och blodsutgjutelse, och drar sig inte för att dra paralleller mellan Deltas människosyn och fascismens.⁵⁸ Inte heller Deltas rent litterära förmåga finner nåd inför denne levnadstecknare, som anmärker att ingen konstnärlig utveckling eller tematisk förnyelse tycks ha ägt rum under trettio års författarskap.⁵⁹ Sakellariou har i mitt tycke en onödigt värderande, för att inte säga moraliserande, inställning till sitt ämne, men tar likväl upp intressanta och viktiga aspekter av Deltas författarskap. En av dessa är frågan om vem hon skrev sina romaner för, helst som det ansågs att hennes historiska berättelser tyngdes ner av de många fakta och historiska sakupplysningar som förekommer i dem, på ett sätt som torde göra dem svårtillgängliga för just den unga publik som Delta sade sig vilja nå. Denna omständighet framhölls redan av Deltas samtid, inte minst av de författare – Stratis Myrivilis, Kostis Palamas, Angelos Terzakis och andra – som hon korresponderade med. Inte minst gäller detta om *Στα μυστικά του Βάλτου*, som enligt Sakellariou, vilken i sin tur citerar Terzakis, vänder sig till vuxna lika väl som till ungdomar.⁶⁰ Resonemang av detta slag kommer det bli anledning till att återvända till i min diskussion kring tolkningen av denna roman.

En annan forskare, Tereza Pesmazoglou, har avstått från värderande bedömningar och istället intresserat sig för de omständigheter som format de ideal och föreställningar kring fosterlandet som följde Delta genom livet. I sin studie *Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα*, ursprungligen en doktorsavhandling som framlades vid Sorbonneuniversitetet i Paris 1983, tecknar hon dels en bild av de förutsättningar som fanns för barnlitteratur i det tidiga 1900-talets Grekland, och dels den miljö som Delta växt upp i. Resultatet blir en i huvudsak biografisk tolkning av Deltas verk. Pesmazoglou, som tagit del av de privata anteckningar och minnesskisser som samlats i Pinelopi Deltas arkiv i Benakimuséet och som fortlöpande publiceras, fäster stor vikt vid den auktoritära uppfostran som tillämpades i den blivande författarinnans barndomshem.⁶¹ Pinelopis uppväxt i en kosmopolitisk miljö i Alexandria präglad av utländska guvernanter, i vilken man närmast såg ner på allt som var grekiskt, jämte uteblivna kärleksbevis från föräldrarnas sida lade grunden till en längtan efter ett fosterland, på samma sätt som tidiga självmordsfunderingar gav upphov till en livslång besatthet av döden respektive höga ideal som kunde göra densamma meningsfull.⁶² På så sätt skulle alltså nationen kunna fungera som ett substitut för den nära gemenskap med andra människor som Delta aldrig upplevt som ung och dess ledare, i skepnad av Eleutherios Venizelos, den fadersgestalt som hon sökte. Pesmazoglou ser i denna bakgrund också en av de viktigaste drivkrafterna bakom hennes intima vänskap med Ion Dragoumis, en av sin tids viktigaste

⁵⁶ Laourdas 1958, s. 29-30.

⁵⁷ Sakellariou 1990, s. 170.

⁵⁸ Sakellariou 1990, 172-174.

⁵⁹ Sakellariou 1990, s. 171.

⁶⁰ Sakellariou 1990, s. 108-109. Pesmazoglou 1991, s. 130.

⁶¹ Pesmazoglou 1991, s. 111ff.

⁶² Pesmazoglou 1991, s. 114-120.

nationalistiska ideologer, genomsyrad av nietscheanska övermänniskoideal och narcissistiska komplex. I förbindelse med dessa tar denna forskare upp hur återkommande teman som hjältemod, död och offer tar sig uttryck i Deltas romaner. De psykologiska förklaringar som Pasmazoglou ger är onekligen intressanta, men eftersom mina frågeställningar är av ett annat slag kommer mitt tillvägagångssätt att vara av mindre biografisk natur.

Den forskare vars verk jag begagnat mig mest av i arbetet med denna uppsats och vars teoretiska utgångspunkter och frågeställningar ligger närmast mina egna är Marianna Spanaki. Hon är verksam vid universitetet i Birmingham och disputerade på en avhandling om bruket av byzantinsk historia i nygrekisk fiktionslitteratur. I en studie med titeln *Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα* undersöker hon, med utgångspunkt från Julia Kristevas tes att varje text är en mosaik av andra texter, de intertextuella sambanden mellan Deltas verk och de verk av byzantinska krönikörer, samtida historiker, europeiska tänkare och andra skönlitterära författare som Delta haft som förebilder, eller på annat sätt nyttjat. Av särskilt intresse för mig har varit de tolkningar av de historiska romanerna som Spanaki gör respektive analyser av de historiska sammanhang som Delta konstruerar i sina böcker. Förvisso ägnas merparten av studien de tidiga romanerna som hade byzantiskt motiv, men ett kapitel handlar också om *Στα μυστικά του Βάλτου*.⁶³ I huvudsak ägnas detta kapitel åt intertextuella jämförelser, men Spanaki gör också vissa försök till tolkning av historiekonstruktionen i romanen. Även hon drar paralleller mellan *Στα μυστικά του βάλτου* och skönlitterära verk som utspelar sig i kolonial miljö, men utan att beröra den postkoloniala teoribildningen, vilket gör att våra respektive tolkningar och slutsatser inte blir identiska.⁶⁴ Hennes synpunkter har jag för avsikt att återkomma till under uppsatsens gång, men i det följande ämnar jag redogöra närmare för material och metod.⁶⁵

3.3. Material och metod

Som tidigare nämnts är *Στα μυστικά του Βάλτου* en fristående fortsättning på en annan av Deltas romaner, *Μάγκας*, som publicerades två år tidigare. Man kan därför fråga sig om det inte vore befogat att inkludera också denna roman i analysen. Jag har valt att inte göra detta eftersom *Μάγκας* inte räknas till Deltas historiska romaner, utan istället är, i likhet med exempelvis Virginia Woolfs roman *Flush*, en skildring av en högborgerlig familj sedd med en hunds ögon. Först i de sista kapitlen kommer Den makedonska kampen på tal, på ett sätt som pekar fram emot den roman som är ämnet för denna uppsats, och jag har i likhet med övriga forskare bedömt den som ovidkommande i sammanhanget.⁶⁶

Στα μυστικά του Βάλτου utkom i två delar våren 1937, med illustrationer av en viss D. A. Biskinis och två kartor av Stefania Farkou, och publicerades efter lovande recensioner som följetong i tidningen *Ελεύθερον Βήμα* i början av sommaren samma år. Därefter skulle det dröja tio år till dess att den gavs ut på nytt.⁶⁷ Sedan dess har romanen tryckts om årligen, under det senaste årtiondet dessutom med det nya accentsystemet. Det exemplar jag använt mig av har detta nya system och alla citat är därför återgivna med detta, och inte med Deltas ursprungliga polytoniska.

⁶³ Spanaki 2004, s. 229-258.

⁶⁴ Spanaki 2004, s. 221-227.

⁶⁵ Denna forskningsöversikt är långt ifrån heltäckande. Värld att nämna i sammanhanget är också forskaren Despina Tzimoula som behandlar Delta och hennes författarskap utifrån ett genusteoretiskt perspektiv. Dessvärre var hennes avhandling, vars preliminära titel är *Gender and Nation – A Tale of a Woman and a Nation*, inte färdigställd när detta skrevs och jag har under uppsatsarbetet endast haft tillgång till ett utkast till ett av avhandlingens kapitel.

⁶⁶ Se Sakellariou 1990, s. 83

⁶⁷ Sakellariou 1990, s. 102. Biskinis illustrationer kan vad den konstnärliga kvaliteten beträffar sägas harmoniera väl med den bristande litterära kvalitet som Deltas belackare velat tillskriva romanen och vore värda en analys i sig.

Vad metoden beträffar har jag som sagt avstått från att använda någon av de tidigare nämnda teoretikernas eller forskarnas modeller, t.ex. Spurrs troper eller Karlssons historiebruk, som organisatorisk ram för den empiriska analysen. Detta har jag gjort av flera skäl, dels för att ingen av dem riktigt lämpar sig med hänsyn taget till uppsatsens frågeställningar, dels för att en ensidig favorisering av endera modellen riskerar att bli en metodologisk tvångströja, som gör analysen osjälvständig och själva texten mer svårforcerad än vad den behöver vara. De anförda teoretiska perspektiven förekommer därför bara på de ställen i texten där jag tycker att de fyller en analytisk funktion. Den empiriska analysen är uppbyggd i två större avsnitt. Det ena, med rubriken ”Stereotyper och autostereotyper”, är uppdelad i två delkapitel, som behandlar skildringen av bulgarer respektive greker. I det andra avsnittet, som har rubriken ”Kampen och Minnet”, behandlas Deltas historiska förståelse av Den makedonska kampen och det historiska meningssammanhang hon skapar åt den. Den textanalys jag ämnar genomföra kallas kvalitativ – i motsats till kvantitativ, som inte lämpar sig särskilt väl för den som i första hand intresserar sig för tolkningen av en litterär text – och för sådana finns det egentligen inga vedertagna metodologiska regler. Somliga väljer att skilja uppräkningsdelen av belägg från den egentliga analysen, men då denna metod snarast leder till onödiga upprepningar föredrar jag att låta analysen löpa jämsides med redovisningen av belägg. Ett viss mått av upprepningar kan inte undvikas, i takt med att nya aspekter av en händelse tillkommer från ett kapitel till ett annat. Empirikapitlen är uppbyggda på så sätt att resonemangen i ett av dem på ett naturligt sätt leder över i nästföljande kapitel, för att underlätta sammanhangsförståelsen, innan trådarna slutligen knyts ihop i det sista kapitlet av uppsatsen. Men innan den empiriska analysen tar vid är det på sin plats med en redogörelse för romanens handling, på det att läsningen av de följande kapitlen skall avlöpa smidigare.

3.4. Romanens handling

Στα μυστικά του Βάλτου utspelar sig under en tidsrymd av ungefär ett år i Den makedonska kampens historia, från hösten 1906 till sommaren 1907. Romanens huvudperson, den unge grekiske makedonen Apostolis, arbetar som vägvisare åt de nyanlända grupper av gerillakämpar, utsända av en patriotisk kommitté i Athen, som kommit till Makedonien för att ta del i kampen mot de bulgariska komitadjerna.⁶⁸ Handlingen tar sin början i det att Apostolis, som känner terrängen mellan havet och Giannitsasjön, där striderna i huvudsak äger rum, i skydd av nattens mörker leder den grekiske officeren Ioannis Demestichas, alias *kapetan* Nikiforos, och hans trupp av friska förstärkningar över slätten till deras blivande postering i Giannitsasjön. Denna sjö, som till största delen är ett träsk, är det βάλτος som bokens titel syftar på. Sjön anses vara av strategisk betydelse, eftersom komitadjerna brukar ta sin tillflykt dit efter sina räder på den omkringliggande landsbygden, då den turkiska ordningsmakten inte vågar förfölja dem in i det svårtillgängliga, feberhärjade träsket. Kampen är i denna del av Makedonien en kamp om herraväldet över dessa sumpmarker. Till det ändamålet har grekerna, i samverkan med patriarkistiskt sinnade bybor, efter bulgarernas mönster uppfört stödjepunkter i form av s.k. *καλύβες*, vasstäckta hyddor byggda på pålverk ute i träsket, som fungerar som fristad för gerillasoldaterna, varifrån man utsänder spaningspatruller och straffexpeditioner mot fiendesidans byar och *καλύβες*. Det är i denna miljö som romanen till största delen utspelar sig. Bland de många grekiska *καπεταναίοι* som

⁶⁸ ”Komitadji”, på grekiska ”κομιτατζής”, betecknar en irreguljär stridande i antingen serbiska eller bulgariska gerillaförband. Ordet syftar på de ”kommittéer” som revolutionärerna organiserat sig i. I Bo Lundgrens svenska översättning av den bulgariske nationalförfattaren Ivan Vazovs roman *Под узомо* (1889), med motiv från 1876 års bulgariska resning mot turkarna, används stundom ordet ”kommittard” som benämning för insurgenterna, men jag har i denna valt att behålla den gängse internationella beteckningen för deras bulgariskmakedonska efterföljare. Se Vazov, Ivan: *Under oket*, Tidens Förlag, Stockholm 1977 (1889), s. 468.

för befäl över små grupper av elitsoldater i träsket nämns flera historiska personer, av vilka de viktigaste, förutom ovannämnde Nikiforos, kan nämnas *kapetan* Agras, täcknamn för Tellos Agapinos, till vars minne boken är ägnad och vars död i juni 1907 utgör handlingens klimax.

Att redogöra i detalj för romanens händelseförlopp är knappast meningsfullt. Däremot finns det ett antal centrala figurer och händelser, som det är värt att koncentrera framställningen till, eftersom de återkommer i själva analysen. Viktigast av dem är den bulgarisktalande pojken Jovan, som Apostolis tagit under sina vingars skydd, på villkoret att denne lär sig grekiska och lovar verka för hellenismens sak i Makedonien. Jovan, också han en skicklig stigfinnare, har tidigare varit fåraherde hos en farbror vid namn Angel Pejo – en av underhuggarna till vojvoden Apostol Petkov, vars komitadjier terroriserar landsbygden omkring sjön – men farit illa och därför tytt sig till den äldre Apostolis.⁶⁹ En annan central gestalt i berättelsen är den grekiska byskollärarinnan Ilektra, i vars händer Apostolis anförtror Jovan. Efter månader av strider och hemlig skytteltrafik mellan sjön och det grekiska konsulatet i Thessaloniki, varifrån operationerna på landsbygden samordnas, anländer så en grupp greker från Alexandria – ynglingarna Periklis och Mitsos, samt deras trotjänare Vasilis, förstärkta av den sistnämndes gåtfulle sväger Gregos – vilka uppger sig ha kommit dels för att ta del i Den makedonska kampen, dels för att försöka hitta Vasilis försvunne son, vilken saknas sedan ett av bulgarernas rövartåg mot Vasilis makedonska hemby. I deras sällskap förekommer också hunden Mangas, som utgör den förenande länken mellan romanen med samma namn och *Στα μυστικά του Βάλτου*. Gregos, Periklis och Mangas blir alla dödade under romanens gång, medan Vasilis försöker finna sin son och utkräva hämnd av de bulgarer som brände hans by, dräpte hans hustru och förde bort hans späde son. Parallellt med detta fiktiva händelseförlopp utspelar sig ett drama med verklighetsbakgrund; i sin strävan att uppnå en fredsöverenskommelse med komitadjerna låter sig hjälten Agras lockas i en fälla av vojvoderna Zlatan och Kasaptje, som i triumf förevisar sin prominente fånge i de exarkistiskt sinnade byarna innan de slutligen, efter utdragen tortyr, hänger Agras och dennes följeslagare i ett träd, androm till skräck och varnagel.

Under tiden har Vasilis kommit underfund med att den av honom misstrodd Jovan i själva verket är hans försvunne son Thodorakis, som rövats bort av den nu döde Angel Pejo, men då är allt för sent. Jovan har blivit dödligt sårad i ett försök att varna Agras och går bort efter att på dödsbädden ha återförenats med sin far Vasilis. För denne återstår bara att hämnas genom att ta livet av den flyende vojvoden Zlatan. Boken slutar i en stämning av förtvivlad uppgivenhet, som dock vänds i nytt hopp i det att både Apostolis och Vasilis beslutar sig för att avstå från möjligheten till att fara till det fria Grekland tillsammans med Ilektra och Mitsos, och istället stanna kvar och fortsätta verka för Makedoniens befrielse.

4. ANALYS

4.1. Stereotyper och autostereotyper

4.1.1. Bulgarerna

Eftersom bilden av fienden mestadels fungerar som ett komplement till autostereotypen, på så sätt att fiendens egenskaper blir en motidentitet till den egna, mot vilken den egna sidans egenskaper kontrasteras och därmed framstår i ett tydligare ljus, blir det vanskligt att skilja Deltas utsagor om bulgarer respektive greker från varandra. För att analysen skall fungera smidigare är det emellertid nödvändigt att genomföra en sådan uppdelning. Jag ämnar i detta

⁶⁹ Ordet ”vojvod”, på bulgariska ”воевода” eller ”войвода”, på grekiska ”βοεβόδας”, betecknar en anförare för en militär enhet, en hövitsman. *Εγκυκλοπαιδία Βουλγαρία*, Izdatelstvo na blgarskata akademija na naukite, Sofia 1982, uppslagsord ”воевода”.

avsnitt utgå från ett antal allmänna iakttagelser om de bulgariska karaktärsdragen, såsom de framställs av Delta, för att sedan koncentrera analysen till de gränsfall och motsägelser i synen på detta folk, som texten ger prov på.

Deltas beskrivning av den bulgariska fienden, d.v.s komitadjierna och deras sympatisörer, tar mestadels fasta på egenskaper som grymhet och brist på medlidande. De härskar genom fruktan i områdena norr och väster om Giannitsasjön och drar sig inte för att utöva bestialiska illdåd mot envar som kommer i deras väg. De sticker ut ögon och skär av tungor på sina fångar, såväl på män som på kvinnor och barn, och innebränner oskyldiga människor i jakten på ledande patriarkister.⁷⁰ Men bulgarernas grymhet riktar sig inte bara mot grekerna; av berättelser såsom den om hur komitadjin Paskal kom att byta sida, varom mera senare, framgår det att de även torterar varandra och kommer i inbördes gräl, ofta på grund av rena småsaker.⁷¹ Bland bulgarerna är uppenbarligen människan människans varg, något som understryks av komitadjiernas barbariska sedvänja att kasta sina egna döda i sjön, utan att unna dem en anständig begravning.⁷² Det enda som tycks hålla dem samman förefaller i Deltas skildring vara deras hat mot sina grekiska motståndare. Av dessa skildras de som vilddjur och inte som människor.⁷³ Det vanligaste benämning som de grekiska kämparna använder om dem är *γουρουνόμυτες*, ”trynen”, som anspelar på de fysiska attribut som anses skilja dem från andra folk, företrädesvis grekerna, vars fysionomier präglas av raka näsor.⁷⁴ Till yttermera visso utmålas de också som fega skurkar, vilka endast går i strid när de kan räkna med att inte själva löpa någon risk att dödas eller fara illa. ”Δε μετριοῦνται με μας” säger Apostolis vid ett tillfälle. ”Στα σκοτεινά δουλεύουν, και στα σίγουρα”.⁷⁵

På ett tidigt stadium av romanen introduceras motståndaren i skepnad av en civil bulgarisk fånge från en av byarna kring Giannitsasjön, som anklagas för att ha bistått Apostol Petkov och dennes komitadjier i mordet på patriarkistiskt sinnade invånare från sin – märk väl – bulgariskspråkiga hemby. Detta är den nyanlände kapten Nikiforos – och med honom även läsarens – första möte öga mot öga med den bulgariske fienden:

Ήταν τύπος Σλάβου, με μικρά πονηρά μάτια που δεν αντάμωναν ποτέ το βλέμμα του άλλου, με σκληρό άπονο στόμα και κοντό στενό μέτωπο. Ο τρόμος είχε κόψει το χρώμα του. Φοβούνταν μην τον βασανίσουν οι Έλληνες, όπως συνήθιζαν οι Βούλγαροι, όταν έπιαναν κανέναν αιχμάλωτο, και το βλέμμα του αεικίνιτο γύριζε δω κι εκεί, γυρεύοντας πώς να ξεφύγει.⁷⁶

Nikiforos, som i romanen framställs som en humanitetens förespråkare, får på ett drastiskt vis stifta bekantskap med realiteterna i Makedonien. Fången vägrar att svara på hans frågor och i takt med att förhöret framskrider blir denne i framställningen alltmer djurlik; blottade sammanbitna tänder, som på ett kringränt villebråd, läpparna förvridna i en grimas och blicken fylld av ett vilt hat. Även i döden behåller bulgaren detta ansiktsuttryck, kort efter att denne skjutits i samband med ett panikartat flyktförsök.⁷⁷ Den slaviska folktyp som Delta beskriver har alltså djupa drag av den trop i kolonial diskurs som Spurr benämmer naturalisering, d.v.s sättet att beskriva främmande människor – vanligtvis afrikanska

⁷⁰ Delta 2003 (1937), s. 61, 223, 282, 364.

⁷¹ Delta 2003 (1937), s. 96.

⁷² Delta 2003 (1937), s. 412.

⁷³ Delta 2003 (1937), s. 61.

⁷⁴ Delta 2003 (1937), s. 73, 196.

⁷⁵ ”De kan inte mäta sig med oss”... ”De verkar i skydd av mörkret”. Delta 2003 (1937), s. 68.

⁷⁶ ”Han var av slavisk typ, med baksluga ögon som aldrig mötte den andres blick, med hård obarmhärtig mun och låg smal panna. Skräcken hade gjort honom blek. Han fruktade att grekerna skulle tortera honom, som bulgarerna hade för vana att göra när de tog någon till fånga, och hans blick irrade oupphörligt än hit än dit, i sina försök att finna en flyktväg.” Delta 2003 (1937), s. 58.

⁷⁷ Delta 2003 (1937), s. 59-60.

infödingar i urskogen – som en del av den vilda natur som omger dem, som otämjda djur i människohamn.⁷⁸ Detta ligger väl i linje med av somliga europeiska skriftställare odlade föreställningar kring förra sekelskiftet om slaverna som en lägre stående ras, vilken fastnat på ett tidigare stadium av den mänskliga civilisationens utveckling. Denna föreställning var emellertid inte av en entydigt negativ karaktär; tvärtom fanns det vid samma tid, särskilt under det av nyromantikens tankegångar präglade 1890-talet, en idealiserande inställning till vad tyskarna kallade *das Slawentum*. Slavernas kultur framhölls i denna diskurs såsom mera ursprunglig och i harmoni med naturen än den västeuropeiska och mindre anfränt av den moderna civilisationens avigsidor, vilket ansågs båda gott inför framtiden.⁷⁹ Den slaviska folksjälen framhölls inte sällan som en positiv spegelbild av den germanska folksjälen, och slaverna som inbegreppet av vad tyskarna en gång varit eller borde vara.⁸⁰ Dessa tankegångar odlades inte bara i Tyskland och andra länder i Väst- och Centraleuropa utan också av panslaviskt sinnade intellektuella i framför allt Ryssland, men också i andra slaviska länder, från och med mitten av 1800-talet fram till tiden kring första världskriget.⁸¹ Tilläggas bör dock att föreställningen om att tillhöra en slavisk ras med särskilda fysiska karakteristika inte tycks ha slagit rot i Bulgarien, där panslavismens idéer om slavernas blodsband och ödesgemenskap misskrediterades av den utrikespolitiska rivaliteten med det likaledes slaviska Serbien. Bulgariska etnografer och historiker tycks vid tiden för den makedonska kampen, Balkankrigen och världskriget snarare ha varit av uppfattningen att det inte fanns någon specifikt bulgarisk folktyp och motiverade till följd av det sina irredentistiska anspråk mera med lingvistiska och historiska argument än med biologiska.⁸²

Som synes är det inte denna aspekt av den samtida diskursen om slaverna – idealiseringen av den Andre, för att använda en annan av Spurrs troper – som Delta tar fasta på i sin skildring av bulgarerna. Marianna Spanaki poängterar i en analys av Deltas tidiga romaner med byzantinskt motiv med vilken konsekvens motsättningen mellan bulgarer och byzantinare – och därmed också deras arvtagare i nyare tid – framställs som ett motsatsförhållande mellan barbari respektive civilisation. Detta ser hon mot bakgrund av den syn på världshistorien som rådde inom europeisk historieskrivning under 1800-talet, där utvecklingen framställdes som en kamp mellan alltmer förfinade civilisationer respektive folk och riken som blivit efter på ett tidigare, mer barbariskt stadium av mänsklig odling, i takt med att kulturen vandrade från öster till väster. Denna tankegång, som hade sitt ursprung i Hegels skrifter, överflyttade Delta till att även gälla om 1000-talets strider mellan byzantinare och bulgarer i Makedonien.⁸³ Iakttagelsen tycks stämma även med det intryck man får av *Στα μυστικά του Βάλτου*; den kamp mellan grekiska gerillasoldater och bulgariska komitadjier som skildras är också en ödesmättad kamp mellan två oförenliga civilisationer, hellenismen och den slaviska världen, som pågått sedan tidig medeltid.⁸⁴

Emellertid finns det komplicerande omständigheter i Deltas romanbygge, som hotar att ställa den förenklande dikotomiseringen mellan hellenskt och slaviskt över ända. Bland de grekiska

⁷⁸ Spurr 1994, s. 156-169.

⁷⁹ Malia, Martin: *Russia Under Western Eyes – From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London 1999, s. 187-191, 222-226.

⁸⁰ En inte ovanlig inställning bland tyska intellektuella under första världskriget, omfattad bl.a. av Thomas Mann, var tron på ett slags själsfrändskap mellan Ryssland och Tyskland, ett "moraliskt förbund" riktat mot den depraverade västeuropeiska civilisationen. Se Nordin, Svante: *Filosofernas krig – Den europeiska filosofin under första världskriget*, Bokförlaget Nya Doxa, Nora 2002 (1998), s. 167.

⁸¹ Jensen, Alfred: *Rysk kulturhistoria*, band 3, Aktiebolaget Ljus, Stockholm 1908, s. 106-122.

⁸² Isjirkov, A. "Det bulgariska folket" i Jensen, Alfred & Ehrenpreis, Marcus (ed.): *Bulgarerna*, P. A. Norstedts & söners förlag, Stockholm 1918, s. 131-137, 141.

⁸³ Spanaki 2004, s. 173-178.

⁸⁴ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 47-49, 138.

kämparna finns även bulgarer som avfallit från komitadjerna och istället valt att göra gemensam sak med den grekiska sidan. "Πως είναι βουλγαρόφωνος δε θα πει και πως είναι Βούλγαρος" heter det på ett ställe om en fanatisk patriarkist, den bulgariskspråkige kapten Gonos, om vilken en not upplyser att han dödades i strid mot komitadjerna 1907.⁸⁵ Som motiv till detta byte av sida i konflikten anges olika omständigheter. En gubbe vid namn Paskal, som tjänstgör som vägvisare åt Agras och hans mannar, uppges ha sökt skydd hos grekerna efter att ha blivit lemlästad av sina landsmän, medan motivet i den f.d. komitadjin Gonos fall tycks ha varit en vagt definierad makedonsk lokalpatriotism i förening med frihetskärlek:

Ήταν Βούλγαρος ο μπάριμα-Πασκάλ, αληθινός Βούλγαρος, και ήταν με τους κοιματζήδες πρώτα. Μα σ' έναν καβγά, τον έδεσαν, τον τρύπησαν με μαχαίρια στα μπράτσα και στις γάμπες, και του έκοψαν τ'αυτιά του. [...] Και τότε αυτός έφυγε από τους κοιματζήδες και πήγε με τους Έλληνες που δε βασιάνιζαν, λέει, ποτέ, κι εκείνος θα οδηγήσει, λέει, το σώμα του καπετάν Άγρα, στα πιο κρυφά του Βάλτου.

Και ο καπετάν Γκόνοσ ήταν Μακεδόνας από τα Γιαννιτσά. Τον έλεγαν Γκόνο Ζιώτα. Και όταν είπαν, στην αρχή του Αγώνος, οι Βούλγαροι, πως ήθελαν να ελευθερώσουν τη Μακεδονία από τους Τούρκους, είχε πάγει μαζί τους και είχε πολεμήσει. Μα σαν κατάλαβε πως ήθελαν αυτοί να την υποδουλώσουν και να την κάνουν βουλγαρική, χωρίστηκε απ'αυτους, έκανε δικό του σώμα, και όταν πήγε ο καπετάν Άγρας στη Νιάουσα με τους μετρημένους ευζώνους του, πήγε και τον έσμιξε.⁸⁶

Det finns förstås en väsentlig skillnad mellan de två, i det att gubben Paskal utmålas som mer av bulgar än makedonen Gonos. Trots sina grekiska sympatier skildras Paskal med "bulgariska" attribut och egenskaper, såsom baksluga ögon och girighet.⁸⁷ Det huvudsakliga motivet till att agera stigfinnare åt Agras tycks främst vara hans bitterhet gentemot sina forna landsmän respektive de pengar varmed Agras lönar hans tjänster, snarare än någon nyfunnen eller nedärvd grekisk eller makedonsk fosterlandskärlek. Även om det inte uttryckligen heter att han är en förrädare antyds en grundläggande opålitlighet i hans personlighet. Gonos motiv till att kämpa för den grekiska saken verkar, förutom besvikelsen över att ha blivit vilseledd av komitadjerna, snarare böttna i lojalitet såväl gentemot hembygden som mot patriarkatet. I likhet med kapten Kottas, som nämns på annat håll i samma roman, är Gonos inte någon fiktiv gestalt i Den makedonska kampens historia. Deltas strävan att skänka autenticitet åt sin skönlitterära gestaltning av denna period, genom att i sin berättelse omnämna slavisktalande kämpar för hellenismen, får som – kanske oavsiktlig – följd att frågan om etnicitet och nationell tillhörighet problematiseras. Psycharis definition av nationell tillhörighet grundad på modersmålet – "Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο"⁸⁸ – gäller således inte i Makedonien, ett faktum som Delta i hög grad visar sig vara medveten om. Samma iakttagelse, att språk och etnonationellt medvetande inte går hand i hand i Makedonien, görs även i Spanakis analys av *Στα μυστικά του Βάλτου*, men denna forskare drar inte några slutsatser av detta; hon nöjer sig blott med att konstatera de etnocentriska inslagen i Deltas romanbygge.⁸⁹ Därmed förbiser

⁸⁵ "Att han är bulgariskspråkig behöver inte betyda att han är bulgar". Delta 2003 (1937), s. 92-93.

⁸⁶ "Gubben Paskal var bulgar, en äkta bulgar, och han hade varit med komitadjerna först. Men under ett gräl band de honom, stack honom med knivar i armarna och på benen, och skar av öronen på honom. [...] Då flydde han från komitadjerna och anslöt sig till grekerna, som aldrig torterade, sade han, och det hette att han skulle leda Agras trupp in i de mest fördolda områdena i träsket.

Och kapten Gonos var makedon från Giannitsa. Han kallades Gonos Ziotas. När bulgarerna i början av Kampen hade sagt att de ville befria Makedonien från turkarna, hade han anslutit sig till dem och stridit med dem. Men när han förstod att de ville förslava Makedonien och göra det bulgariskt skilde han sig från dem och ställde upp en egen styrka, och när kapten Agras begav sig till Niaousa med sina fåtaliga evzoner gick han honom till mötes." Delta 2003 (1937), s. 96.

⁸⁷ Delta 2003 (1937), s. 143-146.

⁸⁸ "Språk och fosterland är det samma". Psycharis, Giannis: *To ταξίδι μου*, Athen 1905 (1888), s. 23. Citatet återgivet i Mystakidis, Antonis: *Nygrekisk läsebok*, Gleerups, Lund 1968, s. 28.

⁸⁹ Spanaki 2004, s. 255.

Spanaki en i sammanhanget viktig omständighet, nämligen att frågan om etnicitet faktiskt är ett återkommande tema i *Στα μυστικά του Βάλτου*. Det problem som uppenbarar sig här är frågan om huruvida etnisk/nationell tillhörighet är en biologisk omständighet, d.v.s. predestinerad, eller ett val som människan gör.

Boken kan sägas anföra två sinsemellan motstridiga uppfattningar i synen på bulgarerna respektive på vad kampen i Makedonien handlar om. Det ena synsättet tar sin utgångspunkt i krigiskt folkhat och representeras av den grekiske makedonen Vasilis, som letar efter sin son, vilken försvunnit efter ett av komitadjiernas rövartåg i området. I hans ögon är alla bulgarer, unga som gamla, alltigenom onda. Karakteristisk för hans inställning är den replik han fäller inför befälhavaren efter att ha tagit livet av en ålderstigen fånge: "Μη λυπάσαι Βούλγαρο, κύριε Αρχηγέ. Όπου βρίσκεις έναν, πλάκωσέ του το κεφάλι, σα να 'ταν φίδι!"⁹⁰ Detta tycks vara en uppfattning som delas av andra makedonska greker, som har personliga erfarenheter av det lidande som bulgarernas grymma framfart vållat, samt av de kretensiska yrkesrevolutionärerna. Det andra synsättet, som i huvudsak representeras av de från Athen komna befälhavarna Agras och Nikiforos, kan beskrivas som ett slags missionerande humanism, som tar fasta på kristna dygder som barmhärtighet och förlåtelse. I synnerhet gäller detta om Agras, som in i det längsta vill tro på att en fredsuppgörelse med bulgarerna ligger inom det möjligas gränser. Denna förhoppning blir också avgörande för hans syn på bulgarerna som folkslag: "Και αυτοί νομίζουν πως κάνουν το καθήκον τους όταν μας σκοτώνουν. Αν είναι πιο άγριοι από μας, το 'χουν κατάρα στο αίμα τους. Ίσως και να μη φταιν, αν τους έκανε ο Θεός αιμοβόρους..."⁹¹ Bakom vad som ser ut att vara ett ifrågasättande av den egna sidans utgångspunkter i folkhat, genom att till synes understryka fiendens mänskliga sidor, väver Delta samman nationalistisk ideologi med allmänmänskliga kristna dygder, som då tillskrivs den egna sidan i skepnad av kaptan Agras, vars nobla inställning till motståndaren avtecknar sig i kontrast till bulgarernas mordlystnad. Men man kan inte utesluta att det i Agras yttrande ligger en antydning till en försonlig inställning till bulgarerna som folk. Visserligen konstaterar Agras att bulgarerna av naturen är blodtörstiga, men väljer att beskriva denna ondskasom som en förbannelse som vilar över deras ras, någonting som de inte själva råder över. Men förbannelsen är möjlig att upphäva. Av flera textställen i romanen framgår att Agras när en tro på att man med misskund kan vinna dem över till hellenismen, nästan som om de vore förlorade barn eller fränder; därför låter han vid ett tillfälle frige några bulgariska fångar, bland dem en beryktad komitadji, som en gest av välvilja i hopp om att vinna åtminstone *en* själ.⁹² Detta är något som gör intryck på den unge huvudpersonen Apostolis, vars tankebanor rubbas av Agras storsinnet. Från att tidigare ha trott som han fått lära sig, att "κάθε Έλληνας είναι καλός και κάθε Βούλγαρος κακός", blir han i stånd till att erkänna fienderna som människor, inte bara "θηρία άξια μόνο για εξόντωση".⁹³

Lika lätt för att se det goda i den bulgariska motståndaren som Apostolis och Agras har som sagt inte Vasilis.⁹⁴ Särskilt yttrar sig denna fientliga inställning i hans bemötande av den bulgariskspråkige pojken Jovan, en central figur i romanen. Jovan, som är några år yngre än Apostolis, har växt upp bland bulgarer men farit illa hos dem och därför valt att ty sig till Apostolis, som behandlar honom vänligt och till vilken han ser upp. Eftersom han är väl hemmastadd i området kring träsket är hans tjänster till nytta för de grekiska kämparna. Det blir beslutat att Jovan skall få bo hos Apostolis lärarinna Ilektra, som driver en grekisk skola i

⁹⁰ "Ömka inte en bulgar, herr anförare. Varhelst du finner en, så tryck foten mot huvudet på honom, som vore det en orm!" Delta 2003 (1937), s. 326.

⁹¹ "Också de tror att de gör sin plikt när de dräper oss. Om de är vildare än vi, så har de en förbannelse i sitt blod. Kanske är det inte deras fel om Gud har gjort dem blodtörstiga". Delta 2003 (1937), s. 174.

⁹² Delta 2003 (1937), s. 196, 201-202.

⁹³ "varje grek är god och varje bulgar ond"... "vilddjur endast värda att utrotas". Delta 2003 (1937), s. 176-177.

⁹⁴ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 364.

en by med blandad patriarkistiskt respektive exarkistiskt sinnad befolkning, där han skall få undervisning på grekiska. Jovan gör framsteg; när Apostolis tilltalar honom på bulgariska väljer han att svara på grekiska, som för att demonstrera sin nyvunna grekiska identitet.⁹⁵ Icke desto mindre råder osäkerhet kring var han egentligen har sina lojaliteter, även om både Ilektra och Apostolis, jämte flera andra bland de grekiska kämparna med tiden blir alltmer fästa vid honom. När Vasilis söker misstänkliggöra Jovan på grundval av dennes bulgariska börd, tvingas Apostolis ta honom i försvar. Detta låter Delta honom göra genom att påpeka hur blandade de olika befolkningsgrupperna i Makedonien i själva verket är och hur svårt det är att skilja dem från varandra:

Είμαστε τόσο ανακατωμένοι... το ξέρεις καλύτερα και από μένα, κυρ Βασίλη. Είναι βουλγαρόφωνος, μα δικός μας, ο παραγιός μου – ένα παιδάκι τόσο δα! Μα τάχα ο καπετάν Κόττας δεν ήταν βουλγαρόφωνος; Και ο Γκόνοσ δεν είναι; Και υπάρχουν πιο γνήσιοι Έλληνες πατριώτες απ' αυτούς; Ο παραγιός μου, πως είναι ανεισιχίας του Πέιο τι σημαίνει; Μπορεί η μάνα του να είναι Ελληνίδα. Μισεί τους Βουλγάρους κι έμαθε ελληνικά. Τον έχω βάλει στις κυρίας Ηλέκτρας, της δασκάλας του Ζορμπά. Τον λένε Γιωβάν. Θα τον κάνομε Γιάννη.⁹⁶

Språk och nation är inte detsamma, menar Apostolis, och anför exemplen Gonos och Kottas. Det faktum att de var bulgariskspråkiga tycks nästan göra dem till större och mera äkta grekiska patrioter än de vars modersmål är grekiska. Att Jovans onkel Angel Pejo är en komitadji verkar i förstone sakna betydelse, eftersom pojken själv valt att sälla sig till grekerna. Men Apostolis antyder också något mycket viktigare, nämligen att Jovans filhellenism kan ligga i blodet, d.v.s. genom goda arvsanlag från en eventuell grekisk mor, och att hans integration därmed är en fråga om återhellenisering. På så sätt kan frågan om Jovans ursprung sägas spegla en uppfattning att befolkningen i Makedonien ur rasmässig synpunkt är hellensk, men att den genom tidernas lopp förlorat sitt språk och sitt historiska minne, i det att den låtit sig slaviseras – men ändå bevarat vissa etniskt grundade instinkter, såsom ovilja mot de ”riktiga” bulgarerna – , och att kampen i Makedonien således är en kamp för att väcka invånarnas slumrande nationella medvetande till liv igen och återföra dem till hellenismen. Det är denna uppfattning som återspeglas i Ion Dragoumis roman från 1907, i vilken han bittert konstaterar att turkarna, i motsats till bulgarerna, åtminstone inte berövat hellenerna deras nationella särart: ”αυτοί δεν μας πήραν την γλώσσα μας ούτε τον εθνισμό μας”.⁹⁷ Kanske är det också därför som Nikiforos och hans män sänder bulgariska barn till det fria Grekland för att helleniseras i för ändamålet inrättade skolor, något som kommer på tal i förbigående när det dryftas vad som bör ske med Jovan.⁹⁸ Huruvida Jovan verkligen är av grekisk börd eller blott en slavisk pojke bland andra är en fråga som gäckar människorna i hans nya grekiska omgivning; Apostolis noterar att hans näsa är rak, i motsats till vad som annars är fallet bland bulgarerna, medan Ilektra anar att det måste ligga någonting bakom pojkens starkt uttalade hat mot vad som betecknas som hans egna rasfränder.⁹⁹ Vasilis låter

⁹⁵ Delta 2003 (1937), s. 110.

⁹⁶ ”Vi är så uppblandade... det vet du till och med bättre än jag, herr Vasilis. Han är bulgariskspråkig, men en av de våra, min egen lärling – bara barnet! Men var då inte kapten Kottas bulgariskspråkig? Och är inte Gonos det också? Och finns det mer genuina grekiska patrioter än de? Så vad betyder det att min lärling är brorson till Pejo? Hans mor kan vara grekinna. Han hatar bulgarerna och har lärt sig grekiska. Jag har tagit honom till fru Ilektra, lärarinnan i Zorbas. Han heter Jovan. Vi skall göra honom till en Giannis”. Delta 2003 (1937), s. 330.

⁹⁷ ”de tog varken vårt språk eller vår nationella egenart ifrån oss”. Dragoumis, Ion: *Μαρτύρων και Ηρώων αίμα*, Estia, Athen 1914 (1907), s. 39. Citatet återgivet i Spanaki 2004, s. 252. Intressant nog kan Dragoumis ord ses som en återspeglning av en samtida bulgarisk uppfattning om den egna nationella kulturen som framvuxen i opposition mot patriarkatets grekiska. Sekler av grekiskt prästvalde hade, hette det, berövat det bulgariska folket dess skrivna språk och dess nationella medvetande, eftersom den inhemska intelligentian fram till 1800-talets mitt varit grekiskspråkig. Se Zlatarski, V. N. ”Bulgariens historia till 1878” i Jensen, Alfred & Ehrenpreis, Marcus (ed.): *Bulgarerna*, P. A. Norstedt & söners förlag, Stockholm 1918, s. 26-32.

⁹⁸ Delta 2003 (1937), s. 355.

⁹⁹ Delta 2003 (1937), s. 73, 507.

sig emellertid inte övertygas, trots argumentet att bulgarer, eller rättare sagt bulgariskspråkiga, kan "bli" greker. Han fortsätter att ifrågasätta om Jovan verkligen kan fjärma sig från och förneka sitt ursprung, och hata sina bulgariska rasfränder.¹⁰⁰ Alltför sent inser han sitt misstag; först när Jovan ligger dödligt sårad, efter sitt försök att varna kapten Agras, igenkänner han i honom sin son Thodorakis, som i mycket späd ålder bevittnat mordet på sina anförvanter och därefter uppfostrats av den barnlöse komitadjin Angel Pejo. Först då inser Vasilis att han varit förblindad av sitt hat mot bulgarerna så till den grad att han inte kunnat se och igenkänna sitt eget kött och blod bakom vad som synes ha varit främmande. Således löser Delta problematiken med den etnonationella tillhörigheten genom att förse Jovan/Thodorakis med ett odiskutabelt grekiskt ursprung, därmed visande att etniciteten i denna pojkes fall aldrig var frågan om ett val utan ett biologiskt faktum. Vasilis ånger och dåliga samvete över hur han behandlat sin son, "bulgarungen", kan kanske förstås som en metafor för hur Grekland behandlat sina förlorade barn, med annat modersmål än grekiska, som kommit från andra områden i det forna osmanska imperiet, vilkas grekiska bördsrätt stundom har betvivlats, som fallet är med Vasilis svåger Gregos.¹⁰¹ I så fall är detta det enda försoningsbudskap som predikas i *Στα μουσικά του Βάλτου*, ty vid det laget är även kapten Agras död, lockad i en fälla av de svekfulla vojvoderna Zlatan och Kasaptje under sitt försök att åstadkomma fred och förbund med komitadjerna. De "riktiga" bulgarerna kan det således aldrig bli någon fred med, trots alla fromma förhoppningar som förutom i Agras försonliga utläggningar sammanfattas i Ilektras ord om sin bulgariske granne Petrov, vilken trots att han går komitadjernas ärenden betecknas som en hederlig människa: "Είναι και καλοί άνθρωποι ανάμεσά τους".¹⁰² Kvar finns bara kravet på hämnd för de egna döda och den flyende Zlatan liknas vid Bibelns Kain, efter mordet på brodern Abel.¹⁰³ Analysen skulle kunna stanna därvid om det inte vore för att Deltas val av jämförelseobjekt ur det bibliska persongalleriet indirekt kan tolkas som ett erkännande av att greker och bulgarer faktiskt *är* ett slags bröder, om än Agras kristna försoningsbudskap fått ge vika för gammaltestamentlig vrede. Detta resonemang ämnar jag vidareutveckla i nästföljande avsnitt.

4.1.2. Grekerna

Ämnet för detta kapitel är vad jag valt att beteckna som autostereotyper, vilka på sätt och vis går hand i hand med stereotypiseringen av motståndaren eftersom en framställning av de egenskaper som man anser karakteriserar den Andre också indirekt blir en framställning av de karakteristika som kännetecknar den egna gruppen.

Som man kan vänta sig innehar idealiseringen av den egna sidans män och kvinnor en framträdande ställning i Deltas berättelse. Eftersom huvudpersonen Apostolis åldersmässigt motsvarar den målgrupp av barn i åldern 12-15 år som Delta förefaller vända sig till, fungerar han också som läsarens *alter ego* i berättelsen. Det är genom hans tankar och intryck kring kamp och hjältemod som vi som läsare får ta del av Deltas föreställningar kring etnicitet, eller närmare bestämt av det budskap och de tankegångar hon önskar förmedla till sina unga läsare. Berättelsen blir, förutom en skildring av Den makedonska kampen, på så vis något av en bildningsroman om en ung människas utveckling i riktning mot nationell insikt, i övergången från sen barndom till de tidiga vuxenåren. De förebilder Apostolis har, bortsett från historiska personer och – i högre utsträckning – samtida makedonkämpar han endast känner genom hörsägen, är i första hand, och kanske föga överraskande, sin lärarinna Ilektra, vars ärenden han ofta går, helst som hon också verkar för den irredentistiska rörelsens sak. Först senare

¹⁰⁰ Delta 2003 (1937), s. 359-360, 507.

¹⁰¹ Se kapitlet "Kampen och Minnet".

¹⁰² "Det finns också bra människor bland dem". Delta 2003 (1937), s. 386.

¹⁰³ Delta 2003 (1937), s. 597.

finner han kompletterande förebilder i främst Agras, men också Nikiforos, Gregos och Vasilis, i takt med att dessa introduceras i berättelsen. Det är i Ilektras byskola som Apostolis inhämtat sina tidigaste uppfattningar kring nationell tillhörighet och vikten av offer för fäderneslandet. I ett avsnitt som skildrar Apostolis nattliga funderingar och hågkomster kring sin uppväxt och skolgång bjuds en glimt av den nationella propagandan i Makedoniens grekiska skolor:

Είδε μπροστά του το σχολείο του χωριού, τη δασκάλα, τα παιδιά καθισμένα στα θρανία, το μαύρο πίνακα... Άκουσε τη ζεστή φωνή της δασκάλας, που χαμηλόφωνα, (τα καστανά της μάτια, αστράφτοντας από ενθουσιασμό), τους έλεγε: "...Είστε Έλληνες!... να είστε υπερήφανοι!... Η φυλή μας είναι η πιο παλιά, η πιο ένδοξη, η πιο πολιτισμένη, η πιο ποιητική!..."¹⁰⁴

Den etnocentriska världsbild som Ilektra förmedlar i sin undervisning, som för övrigt är ett av de försvinnande få exempel i romanen på historiebruk som anspelar på det antika hellenska arvet, är enligt Pasmazoglou kännetecknande för den inställning som Deltas kvinnliga karaktärer intar visavi Kampen, den av självförsakelse för nationens bästa.¹⁰⁵

Men det är i högre grad ute i träsket med de grekiska kämparna, vilka omsätter ord i handling, som Apostolis mognar till patriot. Livet i hyddorna skildras av Delta i starkt romantiserande ordalag, som kan sägas ge en bild av vad den grekiska nationen är eller skulle kunna vara. Agras trupp är allgrekisk, bestående såväl av officerare och soldater från det "gamla" Grekland, som kretensare och infödda makedonska bönder, vilka arbetar sida vid sida för en gemensam sak.¹⁰⁶ Över dem alla vakar Agras, den idealiske hjälten, tapper och rätträdig, men likväl mera folklig och otvungen i sitt sätt än den aristokratiske Nikiforos.¹⁰⁷ Hos honom känner Apostolis sig kunna andas grekisk luft, vilket här är liktydigt med "ατμόσφαιρα άφοβη, ελεύθερη, υπερήφανη, που τον έκανε και αυτόν να σηκώνει το κεφάλι, να ρίχνει πίσω τους ώμους, να στέκει σαν λεβέντης".¹⁰⁸ Agras storhet kan alltså sägas ligga i hans förmåga att ingjuta mod och hopp, såväl hos sina egna män som de makedonska greker som tidigare varit vana vid att gå med krökta ryggar och sänkta blickar, i egenskap av osmansk *raya*.¹⁰⁹ I honom förkroppsligas alla goda egenskaper en grek bör besitta, om man får tro Delta, såsom djärvhet och en vilja till offer för fosterlandets och den nationella idéns bästa. Således kan man i skildringen av honom och livet i hans hyddor också skönja konturerna av mellankrigstidens auktoritära samhällsvision, präglad av kollektivistiska ideal om den jämlikhet bortom klassgränser som vapenbrödralag, en stark ledare och en gemensam idé att kämpa och dö för kan skänka. Detta är en tankegång som jag tänker utveckla mera i den empiriska analysens avslutande kapitel, men det kan redan här vara befogat att notera hur den speglar sig i framställningen av Agras och hans män, sedd med Apostolis ögon:

Ήταν αναστατόμενη η καρδιά του από θαυμασμό και αγάπη για τον Αρχηγό, [...] από λαχτάρα να θυσιάσει ό,τι είχε, όλο τον εαυτό του, τη ζωή του, για την Ι δ έ α που έφτιανε τέτοια παλικάρια...

Γιατί ήταν όλοι παλικάρια, γύρω στον Άγρα, άφησε πια τον ίδιο, τον ηρωικό Τέλο Άγρα, μα και ο Τυλιγάδης, και ο Νίκος από την Καρδίτσα, [...] και ο Νάσος, και ο Αντώνης, όλοι οι δώδεκα εύζωνοι, που είχαν έλθει με τον καπετάν Άγρα, και οι ντόπιοι, οι χωριανοί, που τους είχε φανατίσει και αυτούς ο Αρχηγός, και που τους είχε

¹⁰⁴ "Framför sig såg han byns skola, lärarinnan, barnen som satt i bänkarna, den svarta tavlan... Han hörde lärarinnans varma röst, som lågmält, (medan hennes kastanjevärgade ögon blixtrade av entusiasm), brukade säga till dem: "...Ni är greker!... var stolta!... Vår folkstam är den äldsta, den mest ärorika, den mest civiliserade, den mest poetiska!..."". Delta 2003 (1937), s. 66.

¹⁰⁵ Pasmazoglou 1991, s. 140.

¹⁰⁶ Delta 2003 (1937), s. 95, 194. Det "gamla" Grekland skall här förstås som det grekiska kungariket före 1912.

¹⁰⁷ Delta 2003 (1937), s. 129, 178.

¹⁰⁸ "... en orädd stämning, fri, stolt, som fick även honom att höja på huvudet, kasta axlarna bakåt och stå som en karl". Delta 2003 (1937), s. 95.

¹⁰⁹ *Raya*, "boskap", var den gamla osmanska beteckningen på rikets kristna undersåtar. För en skildring av förhållandet mellan kristna underlydande och turkiska herrar i romanen, se Delta 2003 (1937), s. 32-33.

οπλίσει και ενθαρρύνει και διδάξει να βαστούν τουφέκι, να μην φοβούνται, να μην περιμένουν την επίθεση του Βουλγάρου παρά να του ρίχνονται αυτοί.¹¹⁰

Agras motsvarar således idealet för den gode ledaren, som är som en herde för sin flock. En politisk tolkning av föreliggande text är att den är en återspeglning av en samhällsvision av nationell enighet i Deltas samtid, vilken präglades av tilltagande sociala motsättningar och polarisering, som endast tillfälligt bilades under Metaxas diktatur. Men det finns också en religiös dimension i skildringen av Agras, som blir än tydligare ju längre romanens handling framskrider. Att hans evzoner är tolv till antalet, liksom Kristi lärjungar, är enligt min mening ingen slump, ty det föreligger en stundom uttalad parallellism mellan den nytestamentliga passionshistorien och det ödesdrama vars kulmen utgörs av sveket mot Agras och dennes martyrdöd.¹¹¹ Jag har redan i det föregående kapitlet uppmärksammat Agras strävan efter försoning med komitadjerna, som bottnar i en förhoppning om att genom misskund kunna vinna bulgarernas själar, om än aldrig så få, för hellenismens sak. Detta leder honom till att söka fred och samförstånd med komitadjernas vojvoder, till vars möte han går, trots sina vänners varnande ord. Liksom Kristus går han sin död till mötes väl medveten om det förräderi som kan tänkas vänta, men resonerar likväl med sig själv att det som sker måste ske. Freden med bulgarerna och ett slut på massakrerna i Makedonien kommer att vara värt det eventuella pris som Agras för egen del fruktar behöva betala: "Μια φορά θα πεθάνει κανείς. Και ο Ιησούς για μια πίστη μαρτύρισε...".¹¹² Således blir Agras själv den som bringar nationen det yttersta offret.

Delta var inte någon religiös person, enligt forskarna Tereza Pesmazoglou och Despina Tzimoula. Den grekisk-ortodoxa tron tycks inte i sig själv ha spelat någon betydande roll i Deltas tankevärld, annat än som medel för främjandet av den grekiska nationalismen, i vilken den var – och är – en viktig beståndsdel.¹¹³ Därmed innefattar nationen i sig religiösa konnotationer. Sett mot denna bakgrund blir berättelsen om Agras martyrdöd ett slags sekulärt evangelium för en tid som satt nationen i Guds ställe. Apostolis roll i denna berättelse blir rollen av arvtagare, ty när de övriga gör sig redo att lämna Makedonien, i förtvivlan över hjältens död och känslan av misslyckande, och han beslutar sig för att stanna, heter det att i honom lever Agras själ vidare.¹¹⁴ Hans namn får därmed en än mer symbolisk innebörd; "den apostoliske", vars mission är att sprida det evangelium för vilket befälhavaren gav sitt liv.

Denna tolkning är likväl förbunden med den problematik som behandlats i föregående kapitel, för om vi antar att valet av namn på bokens huvudperson inte är en ren och skär slump – och i fallet Apostolis är jag övertygad om att det finns en bakomliggande avsikt – uppenbarar sig en annan fråga, nämligen huruvida namnet Apostol Petkov betyder någonting. Flera av de bulgarer som skymtar i texten har namn som i grunden är grekiska, om än förvrängda och slaviserade: Apostol, Angel, Jovan, Konstantin, Paskal. Dessa namn är i och för sig mer bibliska/kristna än ursprungligen grekiska, men speglar likväl sina bärares hemvist i en ortodox tradition som de delar med sina grekiska motståndare. Vi har redan sett hur Delta

¹¹⁰ "Hans hjärta var bragt i upphetsning av beundran och kärlek för befälhavaren, [...] av längtan efter att offra vad han hade, hela sitt väsen, sitt liv för I d é n som skapade sådana hjältar..."

För hjältar var de alla i kretsen kring Agras, utöver honom själv, den heroiske Tellos Agras, men också Tyligadis, och Nikos från Karditsa, [...] och Nasos, och Antonis, alla de tolv evzonerna som kommit med kapten Agras, liksom de infödda, byborna, vilka även de låtit sig eldas av befälhavarens exempel, och som han hade beväpnat och ingjutit mod i, och lärt att bära gevär, att inte vara rädda, att inte vänta på bulgarernas anfall utan att själva gå dem till mötes". Delta 2003 (1937), s. 145-146.

¹¹¹ Se särskilt Delta 2003 (1937), s. 539, 547, 576.

¹¹² "En gång måste alla dö. Även Jesus ljöt martyrdöden för en tro". Delta 2003 (1937), s. 547. Se även Pesmazoglou 1991, s. 156.

¹¹³ Pesmazoglou 1991, s. 148-156. Tzimoula 2002, s. 11, 13.

¹¹⁴ Delta 2003 (1937), s. 633.

genom Apostolis uttalar sin tro på att av Jovan kunna göra en Giannis, d.v.s. att av en bulgarisktalande person göra en grekisk patriot. Den fråga som Delta aldrig ställer men som torde vara en logisk konsekvens av ovanstående tankegång är om en Apostolis skulle kunna bli en Apostol. Romanen uppvisar inga exempel på greker som gått över till den bulgariska sidan, men problematiken skymtar ändå mellan raderna, och ger understundom upphov till besvärande anomalier i grekernas idealiserande självuppfattning. Det är nämligen inte alla greker som delar Agras och Nikiforos värderingar, eller beter sig som de idealiska hjältar som nämns som föredömen. Betecknande för detta är den dialog som utspinner sig mellan Nikiforos och de kretensiska kämparna, sedan en av dem skjutit en flyende bulgarisk fånge till döds:

– Τον σκότωσες αδίκαστο! του είπε.

O καπετάν Μανόλης, που βρέθηκε κοντά του, γέλασε:

– Είσαι νεοβγαλμένος και αμάθητος, Καπετάνιο μου, και ψυχοπονιέσαι ακόμα, του είπε. Σαν έχεις κόψει πέντε έξι κεφάλια με το χέρι σου, δε θα συχίζεσαι πια για τέτοια.

O καπετάν Νικηφόρος ανατρίχιασε.

– Αυτά δεν είναι πολιτισμένου ανθρώπου λόγια, του αποκρίθηκε.

O Κατσαρός χαμογέλασε.

– Κι άμε ήλθαμε για πολιτισμό εδώ; ρώτησε.

– Ήλθαμε να τους νουθετήσουμε, να τους εκπολιτίσουμε, να τους διδάξουμε, είπε ο Νικηφόρος.

Λίγο ντροπιασμένος για το μάλωμα του αρχηγού, είπε ο Παντέλης:

- Με το Ευαγγέλιο και το Σταυρό δεν πάμε μπροστά, Καπετάνιε!¹¹⁵

Den grekiska självbilden av att tillhöra en högre civilisation vilar att döma av ovan anförda dialog på en osäker grund, ty replikskiftet visar tydligt att egenskaper som grymhet och brist på medlidande ingalunda är förbehållna bulgarerna. Faktiskt är även denna problematik, i likhet med frågan om etnicitet, ett återkommande tema i romanen, vilket är en aspekt av Deltas verk som ingen av de forskare jag läst förefaller vara uppmärksam på. Berättelser om innebränning av komitadjier ger en antydning om de illdåd som den egna sidan gör sig skyldig till i kampen för Makedoniens befrielse, men försvaras av män som Vasilis med att så gör även den andra sidan.¹¹⁶ Genom dessa utsagor löper ett stråk – svagt men likväl skönjbart – av relativisering, som går stick i stäv med talet om kristliga dygder. Även Agras medger att båda sidor i den grekisk-bulgariska kraftmätningen vållar lidande. Skillnaden mellan det grekiska *oss* och det bulgariska *dem* tycks för ett ögonblick försvinna, men när han sedan stävjar sina soldaters blodtörst gör han det genom att upphäva relativiseringen av grekers och bulgarers gärningar: ”Εμείς δεν κάνομε αγριότητες. Πολεμούμε παλικάρισια, μην το ξεχνάτε, παιδιά”, som om han ville säga att *vi* är civiliserade, *vi* är inte grymma vildar som *de*.¹¹⁷

Att Delta valde att bruka just Agras som exempel på en idealisk hjälte och befälhavare är enligt Spanaki ingen slump, eftersom den tilltro han visar de svekfulla bulgarerna illustrerar de olika sätt på vilka reguljär respektive irreguljär militär utkämpar ett krig; den grekiske

¹¹⁵ ”- Du dödade honom saklöst! sade han till honom.

Kapten Manolis, som befann sig intill honom, skrattade:

– Du är nyutexaminerad och grön, min gode kapten, och alltjämt blödig, sade han till honom. När du med egen hand huggit av några huvuden kommer du inte längre att bekymra dig om sånt.

Kapten Nikiforos rös.

– Så talar ingen civiliserad människa, svarade han honom.

Katsaros (Den krullhåriga) log.

– Har vi kommit hit för civilisation då? frågade han.

– Vi har kommit för att tillrättavisa dem, för att civilisera dem, för att vägleda dem, sade Nikiforos.

En smula skamsen över befälhavarens utskällning sade Pantelis:

– Med evangeliet och korset kommer vi ingen vart, kapten!”. Delta 2003 (1937), s. 60.

¹¹⁶ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 388-389.

¹¹⁷ ”Vi gör oss inte skyldiga till grymheter. Vi kämpar som män, glöm inte det, pojkar”. Delta 2003 (1937), s. 196-197.

befälhavaren strider tappert och ärligt, och håller ingångna avtal, medan komitadjerna endast uppnår framgångar genom förräderi och försåt. Därvid drar Spanaki slutsatsen att bulgarernas fanatism och grymhet framställs som ett beteende som är raka motsatsen till det som grekerna, i skepnad av Tellos Agras, agerar utifrån.¹¹⁸ Men riktigt så enkelt är inte fallet, enligt min mening, ty bulgarerna är inte de enda som är motvikter till Agras i Deltas framställning. Som de textställen jag anfört ger vid handen finns sådana motvikter även i de egna leden. Det gäller inte bara om de blodtörstiga kretensiska yrkesrevolutionärerna och den av folkhat uppfyllde Vasilis, utan även om andra greker som på ett eller annat sätt inte lever upp till normen om hjältemod och pliktuppfyllelse, t.ex. förrädaren dr. Antonakis, av Delta skildrad som en självupptagen skrävlare, och den föga uppmärksammade kapten Kalas, som i motsats till sin underordnade Agras förhåller sig feigt passiv i kampen mot bulgarerna, i väntan på att få återvända till det fria Grekland.¹¹⁹ Skall de i romanen omtalade grymheterna ses som en vattendelare mellan *reguljära* stridande, som de båda yrkesofficerarna Agras och Nikiforos, respektive *irreguljära* sådana, som komitadjerna, men också de grekiskmakedonska bybor som kämpar i Agras uppbåd och i synnerhet kretensarna, eller som en vattendelare mellan greker och bulgarer? Svaret på denna fråga är ingalunda entydigt.

En möjlig läsning av Deltas text är att karakterisera förhållandet mellan de båda folkgrupperna som en fråga om den hybridisering som den postkoloniala litteraturteoretikern Homi Bhabha talar om, d.v.s en sammansmältning av identiteter, som i fallet Kurtz i *Heart of Darkness*. Återkommande stereotypiseringar av de Andra pekar, enligt Bhabha, på en osäkerhet i självförtroendet hos den som (åter-)skapar dem, som om denne gjorde detta, om och om igen, för att övertyga sig själv om sanningshalten i dessa stereotyper – och i förlängningen också i sin egen identitet.¹²⁰ Agras ord om att grekerna kämpar med mod och barmhärtighet som ledstjärna, i motsats till de grymma bulgarerna, kan i mina ögon mycket väl ses som ett exempel på en sådan process. Visserligen speglar inte konflikten som skildras i *Στα μυστικά του Βάλτου* en motsättning mellan kolonisatörer och koloniserade, försåvitt vi inte väljer att betrakta den motsättning i synen på krigföring som finns mellan å ena sidan de infödda makedonkämparna och kretensarna, och å andra sidan de från det europeiserade Athen komna yrkesofficerarna, som ett utslag av ett slags inre kolonialism greker emellan. Nikiforos är förvisso inte en officer i något av kolonialimperiernas tjänst och Makedonien låter sig inte utan vidare översättas till ett Afrika, men det sätt han uttrycker sig på i samtalet med soldaterna – ”vi har kommit för att tillrättavisa dem, för att civilisera dem, för att vägleda dem” – speglar likväl en kolonial diskurs. Vad som kan anas i Agras och Nikiforos förmaningar om att iaktta krigets lagar och förbli anständiga män är en oro, kanske inte så mycket för att de grekiska kämparna skall avfalla till komitadjerna och bli bulgarer, utan för att de till följd av konfliktens tilltagande brutalisering riskerar att bli *som* bulgarerna; blodtörstiga och samvetslösa barbarer. Samma farhågor om att Kampen håller på att förvandla grekerna till känslökalla bestar är också återkommande inslag i Apostolis funderingar och i samtalen mellan männen.¹²¹ På så sätt blir striderna i Makedonien en kamp om själar i mer än en bemärkelse.

Men likväl kvarstår problemet om den hotande hybridiseringen av greker och bulgarer enbart är en fråga om moraliska kvaliteter, som skiljer två i grunden främmande folkslag från varandra – såsom fallet hade varit i en renodlat kolonial kontext av det slag som Bhabha

¹¹⁸ Spanaki 2004, s. 244.

¹¹⁹ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 150, 350, 468, 608-610. Dr. Antonakis var en historisk person. Om honom upplyser en not att han, trots de ovärderliga tjänster han gjort fosterlandet under Den makedonska kampen, av oklara skäl strax efter ungturkarnas revolt 1908 förrådade ett antal landsmän till de osmanska myndigheterna och visade dessa på grekiska vapengömmor. Han likviderades därför av sina egna. Även Kalas presenteras som en autentisk person, vars verkliga namn var Konstantinos Sarros. Se kapitlet ”Kampen och Minnet”.

¹²⁰ Bertens 2001, s. 208.

¹²¹ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 345-346.

studerat – , eller om det ändå inte finns förenande band mellan de två. I de historiska bakgrundsteckningar som finns insprängda i fiktionen beskriver Delta en tid, inte alltför avlägsen, då invånarna i Makedonien levde sida vid sida i fred, med samma språk och religion, utan att veta av några gränser mellan grekiskt och bulgariskt. Därmed är vi tillbaka i problematiken som beskrevs i kapitel 4.1.1.. I kapitel 4.2. ämnar jag ytterligare belysa denna problematik utifrån delvis andra aspekter, som har med Deltas historiska förståelse av Den makedonska kampen att göra, innan jag knyter ihop trådarna i det avslutande kapitlet av denna uppsats.

4.2. Kampen och Minnet

Syftet med detta kapitel är att analysera hur Delta går tillväga i konstruktionen av Den makedonska kampen som kollektivt minne. Av särskilt intresse är i vilka större historiska sammanhang hon sätter händelserna och vilka historiska förklaringar hon presenterar för sina läsare. Valet av historiska referenser kan också säga något om författarinnans bakomliggande avsikter med sitt verk, medan sättet att beskriva vissa tilldragelser kan vara mer eller mindre medvetna återspeglings av hennes egen samtids, d.v.s. romanens tillkomsttid.

I romanens tredje kapitel, sedan några av de viktigaste karaktärerna introducerats, gör Delta ett uppehåll i berättelsen för att beskriva träsket, själva skådeplatsen för striderna, och redogöra för den historiska bakgrunden till Kampen. Delta skriver att befolkningen i Makedonien vid denna tid var en blandning av Balkans alla folkgrupper; greker, bulgarer, aromuner (vlacher), albaner, kristna såväl som muslimer, som alla levde, huller om buller med varandra, under turkarnas ok. Judarna i Thessaloniki anses uppenbarligen inte vara värda att räknas upp i sammanhanget, men det kan ha att göra med att Delta främst intresserar sig för och skildrar förhållandena på landsbygden, där striderna utkämpades. Vad som är av större intresse är författarinnans uppgift om att invånarna hade ett gemensamt språk, ”μακεδονίτικη”, som beskrivs som en blandning av slaviska och grekiska, med vissa turkiska inslag. Delta skriver vidare att de grekiska och bulgariska folkgrupperna var så uppblandade att man svårigen kunde skilja dem från varandra, och så hade det varit även under byzantinsk tid. Det enda nationella medvetande dessa människor besatt var det makedonska, åtminstone fram till exarkatets utbrytning ur den patriarkiska kyrkan. Fr.o.m. 1872, då en synod förklarade bulgarerna för schismatiker, delades Makedonien i grekiska patriarkister och bulgariska exarkister, en gräns som skilde människor från samma bygd och by, och rentav medlemmar i samma familj från varandra.¹²² Vid denna tid började bulgarerna, ”πιο άγριοι και απολίτιστοι”, organisera och skicka väpnade förbrytarband, anförda av militärer från Bulgarien, till turkiskkontrollerat territorium, vilka under förevändning av att befria provinsen terroriserade byarna och skoningslöst förföljde alla icke-exarkister, i syfte att göra vad som anges som det grekiska Makedonien bulgariskt alldeles som de gjort med Östrumelien, ”την ελληνικότατη Ανατολική Ρωμυλία”, som Delta uttrycker det.¹²³ Som svar på detta bulgariska angrepp skickade det i hemlighet grundade ”Centret” i Athen starka trupper för att besätta viktiga stödjepunkter och beskydda den grekiska befolkningen.¹²⁴ Det huvudsakliga syftet bakom det grekiska deltagandet i Den makedonska kampen beskrivs alltså som i huvudsak defensivt. Så började de kristnas slakt på varandra, under överinseende av de mestadels likgiltiga turkarna, vars styrkor förföljer såväl grekiska som bulgariska gerillaförband.

Som synes följer Deltas beskrivning av Kampens bakgrund i grova drag det faktiska historiska händelseförloppet. Vad hon också gör, måhända utan att vara riktigt medveten om det, är att måla upp två sinsemellan motstridiga historiska verkligheter; dels

¹²² Delta 2003 (1937), s. 47-48.

¹²³ ”mer vilda och ociviliserade” ... ”det (övervägande) grekiska Östrumelien”. Delta 2003 (1937), s. 47-48.

¹²⁴ Delta 2003 (1937), s. 52.

civilisationskampen mellan hellenismen och de barbariska bulgarerna, dels den multietniska samvaron bortom nationsgränser, där språk och lokal identitet är gemensam åtminstone för den kristna befolkningen. Logiskt sett kan man tycka att dessa utsagor torde vara svåra att jämkä, helst som Delta i det senare fallet inte förmår förklara vad som är den egentliga skillnaden mellan greker och bulgarer, annat än att de förra förblivit lojala mot patriarkatet och en vagt eller inte alls definierad hellenism. Visserligen antyds rasmässiga olikheter mellan de två folkgrupperna, men samtidigt heter det att man svårligen kunde skilja dem från varandra, så till den grad att skiljelinjen i många fall fick dras inom familjer. Det vill synas som att Delta bemödat sig om att göra sin skildring av Kampen så historiskt korrekt och saklig som möjligt, men det tycks även ha fått konsekvensen att hon i sin strävan efter historisk autenticitet faktiskt undergräver utgångspunkterna för den nationalistiska ideologin, nämligen antagandet att varje folk förenas av kulturella särdrag, t.ex ett gemensamt språk och gemensamma historiska erfarenheter, som avgränsar det från andra folk.

För att bättre förstå Deltas beskrivningar av greker och bulgarer är det i min mening nödvändigt att ägna en närmare analys åt den tredje parten i sekelskiftets makedonska kraftmätning, som kan tyckas inta en andrarangsposition men vars närvaro ändå är påtaglig i romanen: turkarna (och i förlängningen av dem också de muslimska albanerna).¹²⁵ "Χειρότεροι είναι οι Βούλγαροι. Οι Τούρκοι είναι πιο άνθρωποι" heter det på ett ställe i texten när de grekiska makedonkämparna diskuterar sina motståndares grad av barbari och grymhet.¹²⁶ Detta yttrande kan vara värt att hålla i minnet när man granskar Deltas utsagor om de folk som traditionellt utmålas som grekernas fiender. Även om de grekiska makedonkämparna löper risk att bli dödade inte blott av komitadjier utan också av den turkiska militär som patrullerar området, betyder det inte att fiendskapen gentemot turkarna är av en lika hätsk karaktär som i fallet med bulgarerna. Bland de historiska personer som figurerar i Deltas roman omtalas även en av de turkiska jordmagnaterna i Makedonien, Halil bej, som lyckats vinna Agras vänskap och förtroende.¹²⁷ Halil bej har förlorat en vän i en av komitadjiernas räder mot de turkiska godsens och stöder därför grekerna i deras kamp, så till den grad att han då Agras blivit sårad i träsket hjälper denne att ta sig till Thessaloniki, där vård står att finna. Risken att bli förrådd är något som Agras tar lätt på, och i motsats till de bulgariska vojvoderna håller den turkiske bejen verkligen sitt ord. Befälhavarens beredvillighet att anförtro sitt liv i Halil bejs händer gör att Apostolis invanda föreställningar om detta folk rubbas i grunden. Dittills har hans uppfattning om turkarna dikterats av Ilektra, som hatar dem sedan hennes far stupade i det för Grekland så olycksaliga kriget 1897; ett hat som också har blivit hans, eftersom hans sympati för sin lärarinna är djup. Men Delta uttrycker i sin framställning en förhållandevis försonlig attityd gentemot turkarna, när hon låter Apostolis fråga sig om man verkligen kan klandra dessa fiender för deras handlingar i krigstid.¹²⁸ Sensmoralen tycks vara att det som varit har varit och att det bör vara möjligt att övervinna gammalt agg. Agras överväger rentav militär samverkan med turkarna, i syfte att rensa träsket från komitadjier, och t.o.m. Ilektra tvingas medge att "Κανένας Τούρκος δεν είναι φίλος μου [...] Μα ζούμε στην Τουρκία... Κι έχουμε κοινό εχθρό το Βούλγαρο".¹²⁹ Till

¹²⁵ Det figurerar också en fjärde, femte och sjätte part i romanen: rumänerna, serberna och de militära observatörer som de europeiska makterna sände till Makedonien, av vilka de förstnämnda stundom gör gemensam sak med de bulgariska komitadjierna i deras kamp mot grekerna, men inslagen av dessa folkslag är i romanen så få och av så marginell betydelse, att jag väljer att förbigå dem i analysen. Angående rumänerna, se Delta 2003 (1937), s. 427, 549-553.

¹²⁶ "Bulgarerna är värre. Turkarna är mer mänskliga". Delta 2003 (1937), s. 61.

¹²⁷ Delta 2003 (1937), s. 180-181, 272-273.

¹²⁸ Delta 2003 (1937), s. 177, 211-212.

¹²⁹ "Ingen turk är min vän [...] Men vi bor i Turkiet... Och vi har en gemensam fiende i bulgarerna". Delta 2003 (1937), s. 117, 227-228.

Nikiforos läger kommer såväl turkiska bejer och grekiska bybor för att söka beskydd och skiljedom och av turkiska uppgiftslämnare får makedonkämparna värdefulla upplysningar om fiendens rörelser.¹³⁰ Ingenstans antyds den framtida fiendskap eller de väldiga folkomflyttningar som inom loppet av ett tiotal år för alltid skall komma att förändra Makedoniens etnografiska karta och förgifta förhållandet mellan greker och turkar, händelser som då Delta skrev romanen ännu torde ha varit smärtsamt levande i minnet. Hennes framställning av denna svunna historiska verklighet är inte nostalgisk men kan likväl erinra om andan i Rhigas Ferraios skrifter, t.ex. i *Θούριος* (1798), där kristna och muslimer tänks resa sig i broderlig samdräkt mot en omänsklig fiendes tyranni och övervåld, tillkommen i en tid innan föreställningen om blod och jord slog rot i de grekiska nationalisternas tankevärld.¹³¹ Likväl är det ett ambivalent förhållande som skildras; ömsom dryftas samverkan och försoning med turkarna, ömsom jagas de grekiska kämparna utan förskoning av de turkiska styrkorna. Allianserna i Den makedonska kampen är många och lojaliteter kan snabbt skifta, något som gäller inte minst om de turkar och albaner som går grekernas ärenden. Halil bej ställer upp för att hämnas en av bulgarerna dödad vän, medan andra gör det för pengar, vilket gör dem till en mindre pålitlig bundsförvant.¹³² Turkarnas roll i berättelsen är således tvetydig, ty även om de för det mesta nöjer sig med att vara åskådare är de likväl en drivande kraft i konflikten. Deras styre i Makedonien utmålas i romanen som präglad av devisen ”söndra och härskare”, på så sätt att de istället för att skydda den kristna befolkningen från bulgarernas terror cyniskt åser densamma och spelar ut greker och bulgarer mot varandra.¹³³ Indirekt framstår därmed den grekiska inblandningen i Makedonien som desto mer legitim och den senare annekteringen av provinsen som nödvändig, eftersom de osmanska myndigheternas ansvarslösa likgiltighet inför sina kristna undersåtars liv och säkerhet gjorde dem olämpliga som härskare. Det är denna gryende insikt som med tiden blir ett av de skäl som Agras uppger till sitt ödesdigra beslut att söka fred och samverkan med komitadjerna istället.¹³⁴

Även om det grekiska ingripandet i Den makedonska kampen och turkarnas senare förlust av Makedonien framställs som en historisk nödvändighet i Deltas berättelse kvarstår det faktum att de muslimska turkarna utmålas som en långt mindre avskyvärd motståndare än de kristna bulgarerna. Möjligen kan detta ha att göra med att man i de senare, trots talet om rasmässiga olikheter, igenkänner egenskaper som finns hos den egna sidan, som vore bulgarerna ett brödrafolk av avfallingar, eller om man så vill, *ett annat slags greker*. De farhågor om att den egna sidans män kan ta efter sina bulgariska fienders beteendemönster och därmed bli som dessa, som kan anas i Agras och Nikiforos manande ord om att uppträda civiliserat, motsvaras inte av några farhågor om att grekerna någonsin skulle kunna bli som turkarna, kanske för att de senare med sitt asiatiska ursprung och sin muslimska religion ses som så pass väsensfrämmande för hellenismen att denna risk inte torde föreligga.¹³⁵ Lika enkelt blir det inte att avgränsa den egna etnonationella gemenskapen gentemot de ortodoxa grannarna på Balkan, något som antyddes av Deltas vän och förebild Ion Dragoumis, som underströk att turkarna aldrig berövat hellenerna deras språk eller nationella särart.¹³⁶ Redan 1907, när han publicerade sin roman om den pågående kampen i Makedonien, förutspådde Dragoumis att fiendskapen med turkarna skulle komma att höra till det förflutna medan bulgarerna däremot skulle bli *οι εχθροί των ερχόμενων αιώνων*, fiender för de kommande seklerna.¹³⁷ Den spådomen fälldes förvisso innan fälttåget i Mindre Asien och den därpå

¹³⁰ Delta 2003 (1937), s. 410.

¹³¹ Se Rhigas Ferraios *Θούριος* (1798).

¹³² Delta 2003 (1937), s. 272-273.

¹³³ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 460.

¹³⁴ Delta 2003 (1937), s. 525-526.

¹³⁵ Se föregående kapitel.

¹³⁶ Se delkapitlet ”Bulgarerna”.

¹³⁷ Dragoumis 1914 (1907), s. 142-143. Citatet återgivet i Laourdas 1958, s. 13 respektive i Spanaki 2004, s. 237.

följande katastrofen kom att kasta sina skugga över de grekisk-turkiska relationerna, men torde ändå ha varit av relevans under 1930-talet, då lösenordet för dagen var *détente*, d.v.s. avspänning och diplomatiskt närmande till Turkiet. Det är inte orimligt att tänka sig att kursändringen av grekisk utrikespolitik under mellankrigstiden, förkroppsligad i avtalet om en mot Bulgarien riktad balkanentent som den av Delta så beundrade Venizelos ingick med Kemal och andra statschefer i regionen 1930, satt spår i såväl Deltas romanprojekt som i tidens grekiska nationalism, där den traditionelle turkiske arvfjenden kommit att ersättas av en ny "uråldrig" motståndare: bulgarerna. De panbalkanska stämningar som Agras slår an i sin försoningsretorik i *Στα μυστικά του Βάλτου* behöver således inte enbart förstås som en skildring av Kampens historiska verklighet, som fordrade tillfällig samverkan med eljest osannolika allierade, utan som en återspeglning av dagspolitiska realiteter vid tiden för romanens tillkomst.¹³⁸ Intressant nog uppmärksammar också Charis Sakellariou Agras panbalkanska retorik, men drar en helt annan slutsats, nämligen att Delta begagnar hjältens död till att bevisa hur utopiskt bräcklig panbalkanismen är och därmed gör ett inlägg i samtidens debatt om denna.¹³⁹ Så behöver det emellertid inte vara, om man beaktar den förhållandevis försonliga inställningen till turkarna som romanen trots allt ger prov på, vilket Sakellariou inte gör, och som därmed gör panbalkanismen till ett förbund riktat mot Bulgarien. Denna omständighet kan också vara en nyckel, en förklaring till varför Delta valt just Den makedonska kampen som ämne för sin roman, som vi skall se längre fram.

Mot bakgrund av Pinelopi Deltas intresse för grekisk historia skulle man kunna förvänta sig att hennes verk innehåller flera referenser till och hänsyftningar på händelser och förhållanden i tidigare århundraden, i synnerhet om man betänker hur vanligt det är att deltagarna i en territoriell konflikt mellan etniska grupper rättfärdigar sina anspråk med hänvisning till hävdvunnen rätt, som ökar ju längre tillbaka i historien som sambandet mellan landet och den egna folkgruppen kan beläggas.¹⁴⁰ Så är emellertid inte fallet med *Στα μυστικά του Βάλτου*. Den enda referens till ett avlägset förflutet som anförs i romanen, bortsett från Ilektras lektion om grekernas uråldriga arv, är när Nikiforos liknar sig själv och sin trupp vid Leonidas och hans spartiatier i drabbningen vid Thermopyle 480 f. Kr., en berättelse välkänd för grekiska skolbarn, men detta har egentligen ingenting med Makedonien att göra.¹⁴¹ Frånvaron av hänsyftningar på det antika förflutna kan visserligen förklaras med det ointresse för detta som Delta delade med de ledande demotocisterna i sin generation, vilka hellre önskade betona de historiska banden mellan det moderna Grekland och Byzans. Men bortsett från uppgiften att de grekiska och bulgariska befolkningarna varit uppblandade med varandra redan under byzantinsk tid, innehåller inte *Στα μυστικά του Βάλτου* heller några referenser till medeltiden, trots att Deltas tidigare historiska romaner alla haft motiv från 1000-talet. I motsats till en senare tids nationalisterna finner således Delta inget behov i att belägga de grekiska anspråken på Makedonien med historiska argument.¹⁴² En tänkbar förklaring till frånvaron av sådana historiska belägg för månghundraårig grekisk närvaro i området kan vara att det vid tiden för romanens tillkomst inte fanns något egentligt behov av detta, eftersom det grekiska styret i provinsen inte föreföll vara allvarligt hotat – andra världskrigets delning av Grekland och den bulgariska ockupationen av östra Makedonien låg ännu några år framåt i tiden. Avlägsna gestalter som Filip II och Alexander den store hade i det allmänna historiska medvetandet inte hunnit förbindas med namnet Makedonien i samma höga grad som senare, efter vad det

¹³⁸ Se Delta 2003 (1937), s. 530-532.

¹³⁹ Sakellariou 1990, s. 110.

¹⁴⁰ Se t.ex. Karlsson 1999, s. 39-41.

¹⁴¹ Delta 2003 (1937), s. 295. Se även föregående kapitel.

¹⁴² Se Sjöberg, Erik: "Η κραυγή αγωνίας του έθνους – Το Μακεδονικό Ζήτημα, η εθνική ταυτότητα και η χρήση της Ιστορίας στον ελληνικό τύπο το 1992", kandidatuppsats vid Institutionen för klassiska och semitiska språk, Lunds universitet 2004.

verkar, och Basileios Bulgardödarens kamp mot Samuils härar hade redan besjungits av flera moderna grekiska författare, ej blott av Delta. Den kamp som förts före 1912, då Makedoniens öde ännu låg i vågskålen, och då intresset för vad man uppfattade som de byzantinska förfädernas parallella ödesstrid mot slaverna varit som störst, hade haft andra förutsättningar än den kamp som Delta nu återskapade i skönlitterär form. Makedoniens grekiskhet var inte något som hon behövde bevisa år 1937, då föregående årtiondes flyktningströmmar och folkomflyttningar i etnografisk mening gjort området mer grekiskt än vad det någonsin varit de senaste femhundra åren. Deltas konstruktion av ett historiskt meningssammanhang åt Den makedonska kampen förefaller således ha skett med andra förtecken.

Frånvaron av referenser till ett antikt eller ett byzantinskt förflutet innebär inte att det saknas anspelningar på grekisk historia i Deltas berättelse. I första hand är det upproret 1821 som omtalas; genom ständigt återkommande berättelser om den tidens frihetskämpar och de hjältedåd som de utförde, uppmanar Agras och Nikiforos sina män att ha dessa som förebilder.¹⁴³ Förvisso torde det ha varit naturligt att verklighetens makedonkämpar valde att identifiera sig med och betrakta sig som direkta arvtagare till det grekiska frihetskrigets mångomsjungna kletter, och således är det ingen konstruktion som enbart kan tillskrivas Delta. Däremot kan man mycket väl hävda att Delta gör en poäng av att kontinuerligt knyta an till frihetskriget och därmed skapa ett samband mellan 1821 års händelser och striderna i den tid som romanen skildrar. Belysande är skildringen av hur Ilektra berättar om bragder och hjältar från upproret 1821 för Apostolis och Jovan, men finner att pojarna hellre vill höra historier om hjältedåden i det nya frihetskriget, kampen i Makedonien.¹⁴⁴ Den makedonska kampen 1904-1908 framställs på så sätt som en historisk parallell till den legendariska revolt som föregick Greklands självständighet, en kamp som är en hjältesaga i sin egen rätt. Den huvudsakliga skillnaden är att sekelskiftets befrielsekrig utkämpades i det fördolda, och att dess hjältar – i motsats till en Kolokotronis eller en Karaïskakis – av nödvändighet förblev anonyma medan Kampen pågick. Makedonkämparna levde, stred, dog och begravdes i hemlighet, utan att deras verkliga namn kom till världens kännedom, skriver Delta, och kan därmed indirekt sägas propagera för att deras gärning aldrig får glömmas.¹⁴⁵ Sålunda kan hennes roman också betraktas som ett minnespolitiskt projekt, som med sina många omtalanden av och noter om glömda stupade för nationens sak fyller samma funktion som det historiebruk Karlsson benämner moraliskt.

Men det vilar inte enbart ett skimmer över jämförelserna mellan händelserna 1821 respektive 1904-1908. I takt med att bilden av den samtida kampen mörknar och blir mer brutal och mordisk, påverkas också den idealiserade uppfattningen om det grekiska självständighetskriget. I ett samtal mellan några av romanens figurer – Apostolis, Periklis och Gregos – ifrågasätter Apostolis och Periklis om den samtida befrielsekampen, med all dess grymhet, verkligen kan bringas i överensstämmelse med vad de fått lära sig om det ärorika upproret 1821. Gregos, som är en äldre och mera luttrad man, bemöter deras frågor med vad som närmast kan liknas vid en historiefilosofisk utläggning om historieskrivningens både förskönande och relativa natur:

Κάθε αγώνας είναι άγριος!... Πάντα! Δεν τα ξέρομε όλα του 21, γιατί εκείνοι που τα είδαν και όσοι τα έγγραψαν παρέλειψαν στη διήγησή τους πολλές ασχημίες, ή μετρίασαν τις αγριότητες. Κι έτσι έγινε ένας θρύλος, που δεν είναι πάντα πιστός. Το ίδιο θα γίνει σα γράψουν και για τούτον. Οι Βούλγαροι θα λεν πως εμείς ήμαστε θηρία, κι εμείς θα λέμε πως ήμαστε αγγέλοι. Και όμως όλοι – τ' ακούς! – όλοι όσοι βγήκαμε σε αγώνα, αναγκαστήκαμε να χύσομε αίμα, άλλος άδικα, άλλος δίκαια. Μα όλοι οι αγώνες είναι άγριοι. Ή θα σκοτώσεις ή θα σε

¹⁴³ Se t.ex. Delta 2003 (1937), s. 197.

¹⁴⁴ Delta 2003 (1937), s. 262.

¹⁴⁵ Delta 2003 (1937), s. 595.

σκοτώσουν. Και τα μέσα που μεταχειρίζεται ο εχθρός, θες δε θες, θα τα μεταχειριστείς κι εσύ, αν δε θες να εξουδετερωθείς.¹⁴⁶

Delta lyckas således genom Gregos utläggning infoga en brasklapp i sin roman, ty vad hon de facto gör är att indirekt, och sannolikt medvetet, problematisera sin egen roll i berättelsen om Den makedonska kampen. Befrielsekrigens eftermäle är inte alltid med sanningen överensstämmande, men Gregos försvarar grymma handlingar med argumentet att de var nödvändiga för segern och överlevnaden. Därmed blir också det etiska budskap som författarinnan vill förmedla till sina unga läsare problematiskt; å ena sidan presenteras en förebild i Agras, tapper, barmhärtig och rättrådig, och vars exempel manar till efterföljd, å andra sidan Gregos (och hans svåger Vasilis), vars uppfattningar ligger farligt nära den närmast Hobbesianskt eller socialdarwinistiskt präglade världsbild, där den starke segrar och den svage går under, som på annat håll i romanen tillskrivs bulgarerna. Hur långt kan och bör en människa gå för att främja den nationella saken, utan att samtidigt förlora sin själ och själv bli en avbild av fienden? Frågan ställs aldrig öppet i romanen men finns där likväl implicit. Eftersom Deltas romaner alla har en didaktisk funktion vid sidan av underhållningen är det inte orimligt att tänka sig att det är just den sortens frågor som hon önskade väcka hos sina läsare, att få dem att fundera över vad det är som gjort grekerna till vad de är – förutom språk och ursprung – och vilka nödvändiga val som de tvingats träffa under historiens gång.

Att de val nationens hjältar träffat inte var de lättaste vittnar framför allt berättelsen om Agras, även om hans val är av annat slag än det som Gregos syftat på i ovan anförda textutdrag, ty framgången i Den makedonska kampen dikterades inte enbart av de egna kämparnas mannamod i strid och skicklighet i att hantera vapen. I Deltas skildring av ett rådslag om komitadjernas fredsinvit mellan Agras och de ledande patriarkisterna i sjödistriktet ges en intressant beskrivning av stämningarna på den makedonska landsbygden våren 1907. Det berättas att invånarna i många av byarna tröttnat på den ständiga terrorn och hellre förklarade sig vara zigenare än greker eller bulgarer. I städerna sägs vad Delta benämner "rashatet" mellan greker och bulgarer bestå, men på landsbygden vill befolkningen leva ifred, bortom alla de gränser som etnisk tillhörighet drar upp. Den nationella idén, för vars skull Kampen inletts, håller på att gå förlorad och en förändring av strategin är således av nöden.¹⁴⁷ Denna för de grekiska irredentisterna så oroväckande utveckling är ett annat av de skäl som driver Agras till att överge sin krigsaktivism och istället börja predika om kristlig försoning, sägande att hämndens och brödraslaktens tid är förbi. I pragmatism är Agras, liksom Deltas politiska valfrändskap Venizelos, beredd att gå mycket långt för att främja nationens sak, så långt att han i sina underhandlingar med bulgarerna slår an den broderskapets panmakedonska retorik som komitadjerna ofta använder sig av.¹⁴⁸ Vojvodernas svek och Agras död blev, enligt Delta, den väckarklocka som hellenismen behövde och som fick "hela" Makedonien att resa sig och hämnas martyren, den händelse som göt nytt liv i folkhatet och därmed stärkte lokalbefolkningens nationella medvetande.¹⁴⁹ Däri låg storheten i Agras offer. Om denna utgång var hjältens egentliga avsikt framgår inte riktigt av romanen, ty texten ger två möjliga tolkningar, eller olika läsningar, vid handen. Den ena av läsningarna antyder att Agras verkligen önskade en försoning med bulgarerna,

¹⁴⁶ "Varje kamp är brutal!... Alltid! Vi vet inte allt om vad som hände 1821, för de som var med och de som skrev ner händelserna utelämnade i sina berättelser många hemskheter, eller tonade ner grymheterna. Detsamma kommer att ske när man skriver om den här kampen. Bulgarerna kommer att säga att vi var vilddjur och vi kommer att säga att vi själva var änglar. Och ändå var alla – hör du det?! – alla vi som drog ut i kampen tvungna att spilla blod, stundom med rätt och stundom med orätt. Men alla strider är brutala. Antingen dödar du eller blir dödad. Och de medel som fienden brukar skall, vare sig du vill det eller ej, även du bruka, om du inte vill gå under". Delta 2003 (1937), s. 459-460.

¹⁴⁷ Delta 2003 (1937), s. 524-526.

¹⁴⁸ Delta 2003 (1937), s. 549.

¹⁴⁹ Delta 2003 (1937), s. 596.

grekernas kristna trosbröder, och således gick dem till mötes i god tro. Den andra läsningen av *Στα μυστικά του Βάλτου* låter läsaren ana att han mycket väl visste vad som skulle ske men ändå valde att gå i döden för att visa byborna i Makedonien att bulgarerna var så svekfulla, att någon fred med dem inte var möjlig, och att man därför inte hade något annat val än att fortsätta Kampen. Åtminstone är det detta som blir utgången av Agras mission; folkhatet består och vägen till försoning blir oåterkalleligen stängd. På så sätt framställs Agras offerdöd, medvetet vald eller inte, som en historisk nödvändighet.

Vid sidan av referenser till ett ärorikt förflutet, symboliserat av frihetskriget 1821, går det emellertid också att finna mer eller mindre uttalade hänsyftningar på ett annat, i tiden mera närliggande, förflutet; nederlagens och misslyckandets historia. Det mest påtagliga exemplet på detta slags historia är minnet av 1897 års grekiskturkiska krig, det krig som romanens Gregos kämpat i och i vilket även Ilektras far stupat. Det var genom kamp mot bulgarerna i Makedonien som krigsaktivisten Ion Dragoumis menade att den grekiska nationen skulle kompensera det vanhedrande nederlaget mot turkarna, när han skrev sin roman 1907, och denna uppfattning låter Delta också Agras göra sig till talesman för i *Στα μυστικά του Βάλτου*.¹⁵⁰ Att de grekiska vapnen inte alltid har varit segerrika är en besvärande omständighet som Delta inte kan undvika att beröra. När Apostolis frågar Gregos hur det kan komma sig att grekerna, som varit oövervinneliga både under frihetskriget 1821 och Den makedonska kampen, blev besegrade 1897, skyller denne på split och feighet inom de egna leden, snarare än de turkiska styrkornas överlägsenhet. I synnerhet lägger han skulden på odugliga officerssprättar i blankpolerade stövlar som, förutom medelst feighet i strid, även bidrog till de grekiska truppernas demoralisering med hånfulla tillmälen riktade mot de grekiska frivilliga från osmanskt territorium – däribland Gregos själv –, vilka beskylldes för att vara reservturkar.¹⁵¹ Det finns således en antydning till sprickor i den nationella enighetens fasad, vilket också låter sig anas av de uppgifter man får om en motsättning mellan Agras offensiva taktik och kapten Kalas passiva hållning i Kampen. Den mera försiktige, och kanske också räddhågsne, Kalas är den överordnade officer som bär det högsta militära ansvaret för operationerna i trakten kring Giannitsasjön och som sätter stopp för Agras planer på en gemensam grekiskturkisk offensiv mot komitadjierna.¹⁵² Hans defensiva strategi, som syftar till ett bibehållande av status quo, skildras som missriktad och mestadels dikterad av en vilja att komma hem oskadd till det fria Grekland, efter ”avsutten” tid i norr.¹⁵³ Vad som skymtar mellan raderna är ett embryo till den senare nationella schism, som dominerade grekisk politik och samhällsliv under första världskriget, d.v.s. den tid då Delta började skriva *Στα μυστικά του Βάλτου*. På den tiden var det frågan om aktivt deltagande på ententmakternas sida eller bibehållen neutralitet som delade opinionen i Grekland. Eleutherios Venizelos gjorde sig till talesman för den förra linjen, då han menade att en allians med ententen (Storbritannien, Frankrike och Ryssland) var ett gyllene tillfälle till betydande landvinster, medan det andra lägret företrädades av kung Konstantin I och kretsen kring honom, som varnade för att utgången av världskriget var alltför oviss för att man skulle vilja engagera sig i några utrikespolitiska äventyr.¹⁵⁴ Den antydda motsättningen mellan Agras och Kalas kan alltså läsas som en anspelning på, eller kommande föräning av, konflikten mellan offensiva venizelister och defensiva, obeslutsamma rojalister.

Mot en sådan läsning kan man resa en förvisso berättigad invändning, nämligen om det över huvud taget är rimligt att tänka sig att barn och ungdomar i de tidiga tonåren som läser

¹⁵⁰ Delta 2003 (1937), s. 636. Se även kap. 2.3..

¹⁵¹ Delta 2003 (1937), s. 473.

¹⁵² Delta 2003 (1937), s. 227-228.

¹⁵³ Delta 2003 (1937), s. 350, 468.

¹⁵⁴ Clogg 1999 (1992), s. 85-93.

denna roman tolkar den på detta sätt. Vem romanen egentligen är skriven för, är en fråga som varje akademisk uttolkare av ett litterärt verk måste ställa sig. Vad Deltas verk beträffar går meningarna isär. Charis Sakellariou menar att de historiska berättelserna, och då i synnerhet *Στα μυστικά του Βάλτου*, är skrivna för såväl ungdomar som vuxna, medan Tereza Pesmazoglou hävdar att alla Deltas böcker uteslutande vänder sig till barn.¹⁵⁵ Ändå menar jag att den tolkning jag anför ovan inte är orimlig och som stöd för denna kan man peka på den andra roman som Delta arbetade med vid samma tid, den i hennes livstid aldrig publicerade *Το Γκρέμισμα*. Detta var ännu en av Deltas ”byzantinska” romaner, men i motsats till de tidigare verken skildrade denna berättelse inte ödeskampen mot bulgarerna i Makedonien, utan en senare tilldragelse i kejsardömet historia; Romanos IV Diogenes kamp mot Alp Arslan och de seldjukiska turkarna, och det därpå följande nederlaget vid Manzikert 1081.¹⁵⁶ Enligt Marianna Spanaki, som redigerade det efterlämnade manuskriptet och gav ut det i bokform 1983, ägnade Delta i sin berättelse uppmärksamhet åt de högt uppsatta byzantinska stormän och fältherrar som med sina egennyttiga intriger och dubbelspel hindrar kejsaren från att samla rikets styrkor, och därmed banar vägen för katastrofen vid Manzikert. I denna omständighet ser Spanaki en av de huvudsakliga anledningarna till att Delta efter 1922 slutade att skriva på romanen, eftersom hon fruktade att den skulle läsas som en politisk allegori över den samtida katastrofen i Mindre Asien, som i Grekland gav upphov till den jakt på syndabockar som kulminerade i rättegången mot och avrättningarna av sex ledande politiker och generaler.¹⁵⁷ Därvid drar även denna forskare slutsatsen att Deltas romaner inte enbart riktar sig till en ung publik.¹⁵⁸ Sett mot denna bakgrund är det inte heller omöjligt att läsa det nederlag, som en grekisk styrka lider efter att ha överraskats av överlägsna turkiska trupper kort efter Agras död, som en parallell till den mindreasiatiska katastrofen, ty den insikt händelsen leder till är att grekerna inte är oövervinnliga.¹⁵⁹ På så sätt blir Ilektras ord – ”Μας κυνηγά λοιπόν η κατάρα του Θεού; [...] Το είχαμε μήπως πάρει απάνω μας... πως είμαστε πάντα νικητές;” – en återspeglning av 1922 års bittra insikt.¹⁶⁰

Spanaki skriver att *Στα μυστικά του Βάλτου* publicerades i en tid då Delta kände sig leva i slutet av en epok och att verket utgör ett slags återvändande till en annan tids visioner.¹⁶¹ Det är en iakttagelse som kan sägas gälla även om de stämningar som återges i romanens avslutande kapitel. Agras är död och med honom även Kampen. Alla de stora befälhavarna och hjältarna är antingen döda eller på flykt, och de grekiska styrkor som inte skickats hem har tvingats inskränka sig till defensivt ställningskrig.¹⁶² En heroisk tid är över och endast besvikelse och grusade förhoppningar återstår, en bild av verkligheten som kan ses som symptomatisk för romanens tillkomsttid. I Vasilis stora självuppgörelse på romanens sista sidor, en självrannsakan som äger rum efter att Apostolis lämnat sällskapet, fast besluten att stanna i Makedonien och fortsätta Agras värv på egen hand, frågar sig den gamle makedonkämpan om Kampen verkligen varit värd alla offer. Svaret blir att endast genom att

¹⁵⁵ Sakellariou 1990, s. 171. Pesmazoglou 1991, s. 131.

¹⁵⁶ Manzikert ligger i området norr om Vansjön i det östligaste av Mindre Asien. Byzantinarnas nederlag där lämnade Anatolien vidöppet för inträngande turkiska stammar, vars segertåg endast tillfälligt kunde bromsas av starka kejsare som Alexios Komnenos. Se Treadgould, Warren: *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford 1997, s. 598-604, 612-619.

¹⁵⁷ Spanaki 2004, s. 126-127. Clogg 1999 (1992), s. 100-103.

¹⁵⁸ Spanaki 2004, s. 126-127.

¹⁵⁹ Delta 2003 (1937), s. 599-602.

¹⁶⁰ ”Är vi alltså förföljda av Guds förbannelse? [...] Har det måne stigit oss åt huvudet... att vi alltid är de som segrar?”. Delta 2003 (1937), s. 600.

¹⁶¹ Spanaki 2004, s. 256.

¹⁶² Delta 2003 (1937), s. 630.

sätta in sin förlust i ett större nationellt perspektiv kan han finna en mening, i kamp och död, i väntan på nationens befriare:

Το ήξερε, πως καμιά θυσία δεν πάει χαμένη· πως οι μάρτυρες γεννούν φανατισμό· πως το χυμένο αίμα στερέωσε την Ελληνική συνείδηση στην Τουρκοκρατημένη Ελλάδα. Είχε πει κάποτε ο καπετάν Άγρας πως η ντροπή του '97 γέννησε το Μακεδονικό Αγώνα, πως ο Μακεδονικός Αγώνας θα ξυπνήσει το Γένος!

Και ποιος ξέρει;... Από μέσα από τα σπλάχνα του ξυπνημένου Γένους, γρήγορα θα σηκωθεί ίσως ο Λυτρωτής, που θα ελευθερώσει τη Μακεδονία, που θα ελευθερώσει όλο το Δούλο Ελληνισμό, θα ενώσει, ελεύθερη πια, τη Φυλή... Το ήξερε πως από το αίμα που χύθηκε, κάθε στάλα θα βγάλει και από έναν εκδικητή, από έναν Άγρα, έτοιμο να μαρτυρήσει για την απελευθέρωση της Φυλής.¹⁶³

Vem denne befriare är sägs emellertid inte rent ut. Med tanke på Deltas politiska sympatier skulle man kunna tänka sig att den åsyftade frälsaren är Venizelos själv, som av sina anhängare dyrkades med en närmast religiös frenesi.¹⁶⁴ Likväl undviker Delta att nämna vare sig denne eller någon annan av samtidens ledande politiker vid namn, kanske i vetskap om det onda blod som det skulle väcka, helst som Venizelos (som dött i landsflykt i Paris året innan publiceringen av *Στα μυστικά του Βάλτου*) dessutom drabbats av den nya regimens *damnatio memoriae*. Genom denna vaghet garderar sig författarinnan för alla eventualiteter, ty nationens befriare och frälsare kan också ges ett annat namn, Ioannis Metaxas, den nye Ledaren, Den förste bonden och arbetaren, som ”räddat” nationen från ett befarat kommunistiskt maktövertagande och ”enat” grekerna. I Deltas bok är nationalismen den enda till synes neutrala ideologin som kan förena alla greker, kanske den enda gångbara i Metaxas diktatur. På så vis blir romanen också en hyllning till en samhällsordning, som i allt väsentligt är auktoritär, för även om man, som sagt, mellan raderna kan skymta embryot till den samhällskonflikt som skulle komma att dela nationen i årtal framöver och som officiellt bilades först efter diktaturens införande, råder det inget tvivel om dess vädjan om nationell enighet gentemot yttre fiender. Vasilis slutsats som också blir romanens budskap torde vara politiskt neutral: Kampen för nationellt oberoende kräver ständigt nya offer.

Στα μυστικά του Βάλτου är ett återvändande till en tidigare epok, före Katastrofens och den nationella splittringens tid, då nationen alltjämt stod enad och kämpade för ett gemensamt mål: Den stora idéns förverkligande. På så vis fyller romanen en viktig minnespolitisk funktion, i en tid då inga krig egentligen återstår att utkämpa. Därmed blir denna funktion en annan än den som de tidigare romanerna fyllde, på den tiden som Den stora idéen fortfarande var en möjlighet, en dröm som det alltjämt återstod att förverkliga, även om de ytligt sett följer samma mall. Bland de forskare som spekulerat i vad Delta haft för bakomliggande syfte med denna sin sista historiska roman är det Laourdas som, enligt min mening, kommer med de intressantaste synpunkterna, kanske just för att han saknar den kritiska blick som utmärker hennes mera sentida uttolkare. Tidsmässigt är han den som befinner sig närmast Deltas 1930-tal och även om hans bild av Den makedonska kampen kommit att påverkas av andra världskrigets tyskbulgariska ockupation, inbördeskriget och 1950-talets än frostigare relationer till grannstaterna i norr, erfarenheter som Delta själv undslapp, torde han ha haft

¹⁶³ ”Han visste att inget offer är förgäves; att martyrerna föder fanatism; att det utgjutna blodet hade stärkt det hellenska medvetandet i det turkiskkontrollerade Grekland. Kapten Agras hade en gång sagt att ur 1897 års skam föddes Den makedonska kampen, och att Den makedonska kampen skulle väcka nationen!

Och vem vet?... Ur djupet av den uppvaknande nationen skulle kanske inom kort Frälsaren träda fram, han som skulle befria Makedonien, som skulle befria den förslavade hellenismen, som skulle ena rasen och ge den dess frihet... Han visste att ur det blod som utgjutits, ur varje droppe skulle en hämnare utgå, en Agras, redo att lida en martyrs död för rasens befrielse”. Delta 2003 (1937), s. 636-637.

¹⁶⁴ Se Clogg 1999 (1992), s. 104-105. Angående Deltas personliga förhållande till Venizelos, se Pesmazoglou 1991, s. 126.

goda förutsättningar för att leva sig in i hennes tankevärld.¹⁶⁵ I likhet med hjältarna i *Στα μουσικά του Βάλτου* jämför Laourdas sekelskiftets makedonska kamp med frihetskriget 1821, i det att den slutligen kröntes med framgång. Makedoniens uppgående i Grekland är fullbordat men ännu återstår att slutföra vad Laourdas beskriver som ”η πνευματική καταξίωση του Μακεδονικού Αγώνος”.¹⁶⁶ Vad han tycks mena med detta är att Makedonien måste erövrats på nytt, denna gång genom minnet, och Deltas storhet ligger i att hon med sina böcker om Makedoniens blodiga historia, och då i synnerhet med *Στα μουσικά του Βάλτου*, inlett denna andliga återerövring. På annat håll i sin text skriver Laourdas om de motiv som enligt hans uppfattning drev Delta, varav ett skall ha varit hennes strävan att med sina böcker väcka ”όμορφα και μεγάλα ιδανικά” hos det uppväxande släktet, för att skapa en beredskap ”για να αποφευχθή έτσι μια δεύτερη καταστροφή, όπως εκείνη του 1897”.¹⁶⁷ Denna iakttagelse gäller väl mest Deltas tidiga produktion, men ordvalet avslöjar att resonemanget lika gärna kan syfta på *Στα μουσικά του Βάλτου*, om än på ett annat sätt. Den (redan inträffade) katastrof som skulle undvikas 1937 kan mycket väl ha varit nederlaget 1922. Det är här som historikerna Schulz-Hageleits och Karlssons tankar om historiska förträngningsmekanismer blir relevanta för förståelsen av Deltas verk. Ett historiskt minne manas fram för att dölja ett annat, för att därmed, i desillusionens och de nationella besvikelseernas kölvatten, återge Den stora idén dess forna mening. Som samtidspolitisk kraft är de gamla visionerna utspelade, men som minnespolitisk sådan fyller de fortfarande en funktion. På så sätt kan en passage i romanen där pojkar lägger sig att sova efter att en hel afton ha lyssnat till berättelserna om Kampens hjältar – ”[για] να ονειρευθούν καινούριες μάχες, νίκες και δόξες” – tolkas som en nyckelfras för hela boken, inte i den bemärkelsen att de själva, d.v.s bokens läsare, förväntas offra sig i ett nytt krig, utan för att de i tanken skall återkalla och rättfärdiga ett gammalt.¹⁶⁸ I det följande ämnar jag förtydliga denna tankegång med hjälp av de teser som presenterades i kapitel 3.1. samt sammanfatta uppsatsens rön och formulera några övergripande slutsatser.

5. SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION

I inledningen till denna uppsats formulerade jag några övergripande frågeställningar som bildade utgångspunkt för såväl val av teoretiskt litteraturstudium som inriktning av den empiriska analysen. Frågorna kretsade kring hur bulgarer och greker respektive motsättningen mellan dem skildrades och varför, vad det är som gör en grek till en grek i Deltas ögon, hur Den makedonska kampen som kollektivt minne konstruerades i *Στα μουσικά του Βάλτου*, samt vilken betydelse den tillmättes i det nationella identitetsprojektet.

Som konstaterats i undersökningen bjuder svaret på den första frågeställningen inga svårigheter, åtminstone inte vid en ytlig betraktelse. Bulgarerna utmålas som grymma och mordiska bestar, opålitliga och baksluga, som trots sin kristna religion lever i total avsaknad av alla försonande drag som kunnat göra dem mänskliga, såsom medlidande och misskund. Rent utseendemässigt förmenas de skilja sig från grekerna genom vad som antas vara slaviska anletsdrag; låg panna – vilket under denna tid torde ha tagits till intäkt för ringare intelligens – , korta trynliknande näsor och baksluga ögon. Deras civilisationsnivå skildras, i den mån Delta berör sådana frågor, som underlägsen grekernas. Denna beskrivning av bulgarerna är

¹⁶⁵ Se Kotzageorgi-Zymari, Xanthippi & Hadjianastassiou, Tassos: ”Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia – Three Generations” i Mazower, Mark (ed.): *After the War Was Over – Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1943-1960*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 273-291. Se även Mazower, Mark: *Inside Hitler's Greece – The Experience of Occupation 1941-1944*, Yale University Press, New Haven & London 2001 (1993).

¹⁶⁶ ”Den makedonska kampens andliga erkännande”. Laourdas 1958, s. 29.

¹⁶⁷ ”vackra och stora ideal”... ”för att på så sätt undvika en andra katastrof, som den av år 1897”. Laourdas 1958, s. 10, 20.

¹⁶⁸ ”[för] att drömma om nya strider, segrar och bragder”. Delta 2003 (1937), s. 222.

inte Deltas egen skapelse utan speglar en vanlig diskurs om slaverna i allmänhet kring sekelskiftet. Flera forskare, och då i synnerhet Marianna Spanaki, har i detta sammanhang pekat på Deltas beroende av bl.a. tysk historiefilosofi, som hon i viss mån övertagit från Ion Dragoumis. Som följd därav blir beskrivningen av den egna sidans män och kvinnor desto mer idealiserande. Grekerna utmärks överlag av föregivet goda egenskaper, såsom dödsföraktande hjältemod, offervilja och lojalitet gentemot ledaren och den nationella saken. Till detta kommer också traditionella kristna värden som barmhärtighet och givmildhet, dygder som komitadjerna saknar. I synnerhet gäller detta om Agras, som i Deltas framställning framtonar som en Kristusliknande figur, vilket understryks av medvetna anspelningar på den nytestamentliga passionshistorien. På så sätt tillförs berättelsen en religiös dimension, som syftar till att tillskriva den egna nationaliteten de egenskaper som anses utmärka goda kristna, trots att Delta själv inte var troende.

De analyser jag tagit del av under arbetet med denna uppsats har utan undantag stannat vid denna enkla dikotomisering mellan hellenskt och slaviskt. Förvisso kan detta förklaras med att forskarna har haft andra frågeställningar än jag och därför inte ägnat någon större uppmärksamhet åt frågan kring etnicitet i Deltas verk. Egentligen är det bara Spanaki som ägnar ett längre avsnitt av sin övergripande analys åt Deltas framställning av den bulgariska fienden, men även denna tenderar, enligt min uppfattning, att stanna vid det uppenbara. Därmed förbiser man lätt det faktum att frågan om etnonationell tillhörighet problematiseras vid ett flertal tillfällen i *Στα μυστικά του Βάλτου*, i vilken två sinsemellan motstridiga uppfattningar framskymtar. Den ena uppfattningen tar sin utgångspunkt i *ras*, d.v.s. i Herders föreställning om en nationell tillhörighet dikterad av blod och jord. Enligt denna uppfattning står de ädla och civiliserade hellenerna, med sina raka näsor, mot de vilda och djurlika *γουρουνόμυτες*, ”trynena”, i en månghundraårig ödeskamp mellan civilisation och barbari. Den andra uppfattningen är av en mera komplicerad natur, eftersom den antyder att nationell tillhörighet är en fråga om *val*. Den ståndpunkten representeras i romanen av Agras, som vill tro på det goda i motståndaren och som med sin barmhärtighet hoppas vinna över bulgarer till hellenismen. Det görs i romanen en viktig distinktion mellan bulgarer respektive bulgarisktalande, av vilka de senare mycket väl kan vara grekiska patrioter, och man anför under berättelsens gång exempel på komitadjier som faktiskt valt att gå över till den grekiska sidan. Om det varit Deltas avsikt att problematisera motsatsförhållandet mellan grekiskt och bulgariskt eller ej är ovisst att säga, men sannolikt har hon varit medveten om själva problemet, eller nödgats bli det under skrivandets gång. Denna insikt kommer till uttryck när Apostolis tvingas ta den gåtfulle pojken Jovan, vars etniska ursprung och nationella lojaliteter gäcker omgivningen, i försvar mot beskyllningar om latent bulgariska sympatier. Apostolis gör det genom att påpeka hur uppblandade de olika folkgrupperna i Makedonien är, på ett sätt som delvis motsäger utsagorna om två från varandra skilda folkslag. Delta löser i Jovans fall problematiken genom att avslöja hans faktiska grekiska börd, d.v.s. att han till rasen varit grek från födseln, ett faktum som han varit vagt medveten om, trots att han växt upp bland bulgarer. På så sätt blir Jovan, eller Thodorakis som hans egentliga namn lyder, på ett symboliskt plan en sinnebild för en slaviskmakedonsk befolkning, som ur rasmässig synpunkt är hellensk, men som under seklernas lopp förlorat sitt språk och sitt historiska minne. Därmed blir Den makedonska kampen en kamp för att väcka lokalbefolkningens slumrande nationella medvetande och föra den åter till hellenismen.

Emellertid kan Deltas förklaringar sägas väcka fler frågor än de ger svar på. En av de frågor som torde vara en logisk konsekvens av iakttagelsen att bulgarisktalande väljer att identifiera sig som greker, är huruvida greker i sin tur kan avfalla till fiendesidan. Romanen ger inga exempel på något sådant, men det finns likväl en komplicerande omständighet som är värd att uppmärksamma. I takt med stridernas allt brutalare karaktär har de grekiska kämparna kommit att ta efter sina fienders metoder och på så sätt kommit att mer och mer likna dem.

För mindre moraliskt sinnade personer som Vasilis och Gregos, vilka gett sig ut på ett privat hämndetåg mot komitadjierna, behöver inte detta vara ett problem, men bland män med höga ideal och ädla föresatser, som Nikiforos och Agras, finns en oro för att bulgarernas moraliska förskämning skall smitta de egna soldaterna. Mot Vasilis och Gregos skoningslösa relativism, enligt vilken den ena grymheten uppväger den andra, står Agras och Nikiforos missionerande humanism. Jag har analyserat denna motsättning som ett utslag av det som den postkoloniala teoretikern Homi Bhabha kallar hybridisering, d.v.s. en hotande sammansmältning av identitet och motidentitet, som är vanlig i litterära verk med motiv från koloniala miljöer. Likväl vore det fel att analysera *Στα μυστικά του Βάλτου* som kolonial fiktion, även om romanen lånar drag av denna genre. Den konflikt som skildras är inte den mellan en kolonialmakt och underkuvade infödda, vanligtvis av en annan hudfärg och trosbekännelse, utan en motsättning mellan två folkgrupper som länge levt sida vid sida på samma territorium, vilket kommit att bli en måltavla för två olika irredentistiska rörelser, med kolliderande anspråk. Det är genom detta förhållande som *Στα μυστικά του Βάλτου* blir problematisk. För på samma sätt som Delta uppvisar två motsatta förhållningssätt till frågan om etnonationell tillhörighet, målar hon också upp två sinsemellan motstridiga historiska verkligheter; den ena av en ödesbestämd civilisationskamp, den andra av en fredlig samexistens bortom nationsgränserna. I det senare fallet ger Delta vid handen att det funnits en tid då de kristna i Makedonien delade samma språk och lokala identitet, utan att veta av någon skillnad mellan grekiskt och bulgariskt, och undergräver därmed – med all sannolikhet helt oavsiktligt – sina egna nationalistiska utgångspunkter. Eftersom Delta, i likhet med många av sina samtida, vad etnonationell tillhörighet beträffar inte tycks ha några andra kriterier för vad som gör en grek till en grek än lojalitet gentemot patriarkatet och en otydligt definierad hellenism – raskriteriet grumlans av Deltas egen iakttagelse om de blandgiften som gjorde det svårt att avgränsa folkgrupperna från varandra –, uppstår frågan om bulgarerna i själva verket är ett folk som, givet andra historiska omständigheter, *skulle kunna vara greker*.

Man kan således spekulera i vad en alternativ historisk utveckling efter 1870 – i vilken grekisk- respektive bulgarisktalande fortsatt att leva och verka inom ramarna för en gemensam patriarkisk kyrka – skulle ha inneburit för den grekiska nationalism som Delta var en anhängare av. I *Στα μυστικά του Βάλτου* tycks hatet mot bulgarerna hämta sin näring ur det faktum att de är kristna alldeles som grekerna själva och att deras svek mot Agras därmed blir ett dubbelt svek. I jämförelse med dem framstår hellenernas andra fiender, de muslimska turkarna, som långt mer hedervärda motståndare, kanske just för att de anses vara så pass väsensfrämmande, att de inte uppfattas som ett hot mot den grekiska identiteten. Det hat som spirar ur motsatsförhållandet mellan hellenskt och slaviskt kan således sägas ha sin grund i likheter, snarare än olikheter.

En annan anledning till att bulgarerna utmålas som en långt värre motståndare än turkarna, även om grekernas förhållande till de senare inte betecknas som direkt hjärtligt, kan, som jag tidigare argumenterat för, vara att det rör sig om en återspeglning av 1930-talets mera avspända relationer mellan Grekland och Turkiet. Detta yttrar sig också i den panbalkanska retorik som Agras använder sig av, som i sin tur speglar mellankrigstidens både intellektuella och diplomatiska strävanden att åstadkomma en balkanentent. Forskaren Charis Sakellariou tolkar Agras försoningsretorik och påföljande offerdöd som ett varningsord från Delta om panbalkanismens utopiska karaktär. Agras går enligt denna tolkning under för sin bristande insikt om grannfolkens sanna karaktär och sin vägran att förstå att i en värld av vargar måste även människan göra sig hård, vilket också är kärnan i Gregos relativiserande förkunnelse. Jag menar att man kan dra en annan slutsats av dessa panbalkanska stämningar, eftersom Agras på andra ställen i romanen är beredd att sluta förbund med turkarna mot komitadjierna, och att panbalkanismen därmed kan förstås som en allians riktad mot Bulgarien (vilket också

blev resultatet av Bulgariens vägran att ansluta sig till en balkanentent). På en punkt är de båda tolkningarna åtminstone möjliga att jämföra; någon riktig fred kan det enligt Delta aldrig bli med bulgarerna.

I detta förhållande kan man också se en möjlig förklaring till varför Delta valde att göra just Den makedonska kampen till ämne för en roman. De flesta moderna historiker tycks vara ense om att Kampen 1904-1908 saknade all militärstrategisk betydelse och att Makedoniens öde avgjordes av de snabba marscherna och framgångarna i de båda Balkankrigen 1912-1913, snarare än i Giannitsasjöns sumpmarker, vilket torde vara en förklaring till det tämligen ljumma intresse som historiker och skönlitterära författare fram till 1930-talet ägnade åt sekelskiftets händelser. I Deltas roman framställs däremot Kampen som ett befrielsekrig fullt jämförbart med upproret 1821, en av den grekiska historiens mest förhärskade händelser. Man kan fråga sig varför hon valde att glorifiera just denna mer eller mindre förbisedda episod i Greklandens historia. Naturligtvis kan man besvara den frågan med att *Στα μυστικά του Βάλτου* är en logisk fortsättning på hennes första romaner från tiden kring 1910, på samma sätt som många på den tiden hade menat att den dåtida kampen i Makedonien var fortsättningen på en månghundraårig kraftmätning mellan greker och bulgarer om herraväldet över området. Man kan också peka på den inspiration som grott ur författarinnans nära band till den makedonske aktivisten Ion Dragoumis, till vars minne *Στα μυστικά του Βάλτου* kunde betraktas som en hyllning, även om denne aldrig nämns i boken. Det är en biografisk tolkning som i stort sett samtliga forskare från Laourdas till Spanaki gör och den är förvisso rimlig, med hänsyn taget till Deltas personliga bakgrund.

Jag har istället valt att koncentrera min analys på Deltas förståelse av de historiska skeenden hon skriver om och i viss mån också verkar i. Denna förståelse kan man delvis ringa in genom att fästa uppmärksamhet på de historiska referenser som skymtar i texten respektive de direkta paralleller som hon drar mellan en tid och en annan. Trots Deltas intresse för medeltiden är referenserna till det byzantinska förflutna försvinnande få och hänsyftningarna på antiken så gott som obefintliga. Givetvis kan man invända att den tidsperiod som skildras i *Στα μυστικά του Βάλτου* ligger så pass nära romanens tillkomsttid att referenser till ett äldre förflutet vore irrelevanta. Då bör man istället undersöka vilka historiska händelser som på ett avgörande vis format Deltas samtid, och då finner man i huvudsak två tilldragelser; den nationella schismen mellan venizelister och rojalister på 1910-talet respektive den mindreasiatiska katastrofen 1922, som båda hade samband med slutfasen i förverkligandet av Den stora idéen. Ingen av dessa händelser nämns uttryckligen i Deltas roman, men deras närvaro går likväl att ana mellan raderna för den som vet – eller, i ödmjukhetens namn, tror sig veta – var man kan finna dem. Vid sidan av de många referenserna till det lyckosamma frihetskriget 1821 finns hågkomsterna av ett annat, tidsmässigt mer närliggande förflutet, förknippat med känslor av nationell vanära och besvikelse; kriget mot turkarna 1897. Det var ur dessa nederlagsstämningar som Den makedonska kampen fötts, om man får tro Dragoumis och med honom även Delta. Kampens hjältar lever och verkar sålunda i skuggan av ett stort nederlag, alldeles som 1930-talets Grekland. Skulden för 1897 års nederlag läggs i romanen uteslutande på fega officerssprättar som spred demoralisering inom de egna leden, och det antyds vidare en motsättning mellan Agras heroiska aktivism och den mer slätstrukne Kalas passiva strategi. Denna hotande spricka i den nationella enighetens fasad, som ingen av de forskare vars verk jag konsulterat tycks ha varit uppmärksam på, kan, som jag argumenterat för tidigare i uppsatsen, mycket väl betraktas som en reminiscens av den nationella schismen, helst som Delta personligen var en hängiven anhängare av Venizelos och dennes politik.

Det är mot bakgrund av dessa iakttagelser som både Karlssons och Schulz-Hageleits teser blir intressanta för tolkningen av *Στα μυστικά του Βάλτου*. De olika former av historiebruk eller förhållningssätt gentemot det förflutna som den förre identifierat torde inte vara svåra att

finna belägg för i Deltas roman. Med tanke på romanens kommersiella framgång genom åren vore det kanhända frestande för somliga att analysera den som ett i huvudsak kommersiellt bruk av historien, men såvitt jag vet finns det inga belägg för att Delta någonsin skulle ha tjänat stora belopp på sitt skrivande, helst som hon aldrig var särskilt produktiv. Den långa serien av årliga nytryck började dessutom inte förrän flera år efter författarinnans död, vilket gör det mindre sannolikt att hennes drivkrafter skulle ha varit ekonomiska. Mot bakgrund av den nationalism som genomsyrar Deltas verk är det mer logiskt att karakterisera hennes historiebruk som politiskt-pedagogiskt eller, i än högre grad, ideologiskt. I synnerhet de på ett flertal ställen förekommande inslagen av ledarkult och idealisering av folkgemenskap och vapenbrödralag talar för en sådan tolkning, för även om Delta med sina venizelistiska sympatier rimligen inte kan ha varit en varm anhängare av Metaxasdiktaturen torde hennes sätt att framställa det nära förflutna ha passat regimens historieskrivning. Oavsett om Delta medvetet anspelar på de rojalistiska officerarna, bland vilka Metaxas varit en av de främsta, eller ej när hon beskriver befälhavare som Kalas eller officerssprättarna från kriget 1897, legitimerar hon en auktoritär samhällsordning, i vilken ledarens namn, vare sig han heter Venizelos eller Metaxas, är av underordnad betydelse. Att Delta aldrig var någon politiskt betydelsefull person eller statsanställd med formellt inflytande över utformningen av statsideologin – kvinnlig rösträtt respektive valbarhet för ämbeten infördes aldrig under hennes livstid – spelar därvid ingen roll, eftersom även intelligentian i en diktatur kan utnyttjas och i somliga fall förvandlas till statens tjänare.

Denna ideologiska dimension av Deltas berättelse tangerar också vad Karlsson benämner icke-bruk av historien, i det att den kan sägas ha mer eller mindre dolda referenser till ur nationalistisk synpunkt obekväma historiska skeenden. Genom att välja en episod ur sin egen samtids historia, som hade samband med Den stora idéns förverkligande, kommer Delta farligt nära en annan historisk händelse som måste undvikas eller tonas ner, för att inte romanens budskap skall klinga ihåligt. Därför blir det av vikt att associera denna del av det halvsekelgamla irredentistiska projektets slutförande med det mer avlägsna frihetskriget 1821 än det nationella nederlaget 1922. Men man kan också fråga sig om detta icke-bruk inte haft existentiella lika väl som ideologiska förtecken. Schulz-Hageleits tes om förträngningar av historiska trauman i identitetsskapande, eller identitetsupprätthållande syfte kan åberopas som stöd för en tolkning av Den makedonska kampen som ett psykologiskt viktigt minnesprojekt, vars syfte varit att återge nationen tron på nationalismen som idé och i vilket glömskan, lika väl som minnet, fyller en avgörande funktion. Denna ambition tar sig också uttryck i ett moraliskt historiebruk, i det att minnet av glömda hjältar och stupade för nationens sak i ett glömt krig manas fram som motvikt till minnet av den nationella katastrofen. Detta görs inte så mycket för att motivera nya erövringar som för att i minnet bearbeta och legitimera den historiska process som ledde fram till traumat, och på så sätt övervinna detsamma. Det ligger också väl i linje med den helande funktion som Smith tillskriver historien, där den nationella katastrofen ses som en förutsättning för pånyttfödelse, i det att den kontinuitet av nationell storhet som brutits av en mörk nedgångsperiod blir återställd och cirkeln därmed fullbordad. Genom att framställa Den makedonska kampen, som trots nederlagsstämningarna i romanens slut inom några år ändade i seger, som en historisk nödvändighet, återges det förlorade nationella projektet som i så många år varit Deltas hjärtebarn sin mening. Inga offer, inga lidanden sker förgäves, är den slutsats som Vasilis når i slutet av romanen, på ett sätt som också blir ett epitafium över Den stora idéen.

De slutsatser som kan dras av denna analys är alltså att Den makedonska kampen i Deltas framställning fyller en psykologiskt viktig funktion i synen på Greklands moderna historia, i en tid präglad av nationell besvikelse och tilltagande konflikter inom nationen, eftersom den vädjar till nationell enighet. Genom att välja just Den makedonska kampen som ämne för

romanen flyttar Delta fokus från den traditionella fiendskapen med turkarna till att istället gälla bulgarerna, vilket dock får den oförutsedda effekten att de grekiska och bulgariska identiteterna glider in i varandra, eftersom det blir vanskeligare att avgränsa den egna gruppidentiteten från ortodoxa trosbröder än från muslimer. Icke desto mindre har *Σταμωστικά του Βάλτου* haft ett stort genomslag genom åren. Jag har inte studerat romanens receptions historia, men jag kan likväl tänka mig några möjliga förklaringar till dess hittills obrutna popularitet. För det första vann den förnyad aktualitet i och med andra världskriget, då axelmakterna tillät Bulgarien att ockupera de delar av Thrakien och östra Makedonien som det ansåg sig ha blivit lurat på i samband med Balkankrigen, och därvid genomdriva en etnisk rensningspolitik som påminde om terrorn under Den makedonska kampen. Efter kriget kom mellankrigstidens båda ideologiska respektive nationella hotbilder att smälta samman i en symbios, ”slavokommunismen”, i och med att krigets gränslinje kom att dras genom den makedonska regionen. Det är med all sannolikhet ingen slump att den andra upplagan av *Σταμωστικά του Βάλτου* trycktes just 1947, då inbördeskriget mellan regeringen respektive kommunisterna och deras slaviskmakedonska bundsförvanter pågick för fullt. Deltas roman kom på så sätt att under flera årtionden framstå som en angelägen bok, med ett neutralt patriotiskt budskap, som hade en given plats i många skolors litteraturlista. En annan förklaring, som framhävts av bl.a. Sakellariou, är att språket i den är enkelt och själva intrigen förhållandevis lättförståelig, trots de kritiska invändningar som framförts om att framställningen tyngs av de många historiska sakupplysningarna. Dess enkla förklaringar på komplicerade problem och historiska skeenden torde också göra den tilltalande för unga läsare i de tidiga tonåren, eftersom den ger en bild av den existentiella trygghet som folkgemenskapens idé utlovar.

Dessa och andra närbesläktade frågor är helt visst intressanta, även om de inte ryms inom ramarna för denna studie. Jag har i min uppsats endast analyserat en enda av Pinelopi Deltas historiska romaner, eftersom jag utgått från att den genom sin sena tillkomst och förändrade samtidshistoriska förutsättningar skilde sig från de övriga i hennes produktion. I fördjupad forskning om Delta torde det emellertid vara av nöden att analysera även hennes övriga romaner respektive verk av andra författare om samma ämne från samma tid. Med tanke på att den grekiska nationalism som Delta företrädde ingalunda uppstått ur ett vakuum, utan växt fram i växelverkan – om än inte i direkt utbyte – med nationella rörelser i grannländerna, vore det kanske rimligt att inkludera bulgariska verk från och om samma tid. Detta har jag avstått från att göra i denna uppsats, eftersom jag inte känner till den bulgariska litteraturen särskilt väl och dessutom inte behärskar språket. Därtill är det ovisst om Den makedonska kampen har uppmärksamats i Bulgarien i samma grad som i Grekland, men osannolikt är det inte, med tanke på de inflytelserika flyktingorganisationer som verkat där genom åren. Egentligen är det en perifer fråga eftersom Deltas författarskap mera hör hemma i en grekisk kontext. Denna text är heller inte att uppfatta som en avhandlingspromemoria, även om jag hoppats att jag med mitt bidrag kunnat belysa hennes författarskap ur en annan aspekt än tidigare forskning.

6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

- Beaton, Roderick: *An Introduction to Modern Greek Literature*, Clarendon Press, Oxford 1999 (1994).
- Bertens, Hans: *Literary Theory – The Basics*, Routledge, London 2001.
- Clogg, Richard: *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 1999 (1992).
- Conrad, Joseph: *Mörkrets hjärta*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 2001 (1902).
- Davies, Mark: *A Perambulating Paradox – British Travel Literature and the Image of Sweden c. 1770-1865*, Historiska institutionen vid Lunds universitet 2000.
- Delta, Pinelopi: *Στα μυστικά του Βάλτου*, Estia, Athen 2003 (1937).
- Gounaris, Basil: "Reassessing Ninety Years of Greek Historiography on the 'Struggle for Macedonia' (1904-1908)", *Journal of Modern Greek Studies*, band 14 1996.
- Harrison, Nicholas: *Postcolonial Criticism – History, Theory and the Work of Fiction*, Polity Press, Cambridge 2003.
- Isjirkov, A. "Det bulgariska folket" i Jensen, Alfred & Ehrenpreis, Marcus (ed.): *Bulgarerna*, P. A. Norstedts & söners förlag, Stockholm 1918.
- Jelavich, Barbara: *History of the Balkans*, band 1, Cambridge University Press, Cambridge 1989 (1983).
- Jensen, Alfred: *Rysk kulturhistoria*, band 3, Aktiebolaget Ljus, Stockholm 1908.
- Karakasidou, Anastasia: *Fields of Wheat, Hills of Blood – Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, The University of Chicago Press, Chicago 1997.
- Karlsson, Klas-Göran: *Historia som vapen – Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Natur & Kultur, Stockholm 1999.
- Karlsson, Klas-Göran "Historiedidaktik: begrepp, teori, analys" i densamme & Zander, Ulf (ed.), *Historien är nu – En introduktion till historiedidaktiken*, Studentlitteratur, Lund 2004.
- Kotzageorgi-Zymari, Xanthippi & Hadjianastassiou, Tassos: "Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia – Three Generations" i Mazower, Mark (ed.): *After the War Was Over – Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1943-1960*, Princeton University Press, Princeton 2000.
- Laourdas, Vasilios: *Η Πηνελόπη Δέλτα και η Μακεδονία*, IMXA, Thessaloniki 1958.
- Llewellyn Smith, Michael: *Ionian Vision – Greece in Asia Minor 1919-1923*, Hurst & Company, London 2000 (1973).
- Malia, Martin: *Russia Under Western Eyes – From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London 1999.
- Mazarakis, Ioannis: "Ο Μακεδονικός Αγώνας" i Christopoulos, Giorgios (ed.): *Η Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Ekdotikí Athinón, Athen 1977, band 15.
- Mazower, Mark: *Den mörka kontinenten – Europas nittonhundratalsår*, Daidalos, Stockholm 1999 (1998).
- Mazower, Mark: *Inside Hitler's Greece – The Experience of Occupation 1941-1944*, Yale University Press, New Haven & London 2001 (1993).
- Mazower, Mark: *The Balkans*, Phoenix Press, London 2001 (2000).
- Mazower, Mark: *Salonica – City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, HarperCollins, London 2004.
- Mystakidis, Antonis: *Nygrekisk läsebok*, Gleerups, Lund 1968.
- Nordin, Svante: *Filosofernas krig – Den europeiska filosofin under första världskriget*, Bokförlaget Nya Doxa, Nora 2002 (1998).
- Pesmazoglou, Tereza: *Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα*, Estia, Athen 1991.
- Sahlins, Peter: *Boundaries – The Making of France and Spain in the Pyrenees*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1991 (1989).

- Said, Edward W.: *Orientalism*, Ordfront, Stockholm 2004 (1978).
- Sachinis, Apostolos: *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Estia, Athen 1980.
- Sachinis, Apostolos: *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, Ekdoseis Konstantinidi, Thessaloniki 1981.
- Sakellariou, Charis: *Πηνελόπη Δέλτα – Η ζωή και το έργο της*, Ekdoseis Kinitro, Athen 1990.
- Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford 1986.
- Schulz-Hageleit, Peter: "Verdrängungen in der Geschichte – kein Thema für die Geschichtswissenschaft?" i *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, mars 1999.
- Spanaki, Marianna: *Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα – Η σχέση Ιστορίας και λογοτεχνίας*, Ermis, Athen 2004.
- Spurr, David: *The Rhetoric of Empire – Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Duke University Press, Durham & London 1994.
- Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford & New York 1997.
- Treadgould, Warren: *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford 1997.
- Törnqvist-Plewa, Barbara: "Speglar vi oss i varandra? – Några funderingar kring de nationella stereotypernas beskaffenhet" i Törnqvist-Plewa, B. (ed.) *Sverige och Polen – Nationer och stereotyper*, Slavica Lundensia nr 20, Slaviska institutionen vid Lunds universitet 2000.
- Vazov, Ivan: *Under oket*, Tidens Förlag, Stockholm 1977 (1889).
- Velkova, Sania: "Πρόσφυγες και προσφυγικές μνήμες στη βουλγαρική εθνική ιδεολογία και λογοτεχνία (1878-1944)" i Gounaris, V & Michailidis, I (ed.) *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια – Μνήμη και ενσωμάτωση*, Ekdoseis Pataki, Athen 2004.
- White, Hayden: *Metahistory – The Historical Imagination in the Nineteenth Century*, The John Hopkins University Press, Baltimore & New York 1973.
- White, Hayden: *Tropics of Discourse*, The John Hopkins University Press, Baltimore & New York 1978.
- Zlatarski, V. N. "Bulgariens historia till 1878" i Jensen, Alfred & Ehrenpreis, Marcus (ed.): *Bulgarerna*, P. A. Norstedt & söners förlag, Stockholm 1918.

Opublicerat material

- Sjöberg, Erik: "Η κραυγή αγωνίας του έθνους – Το Μακεδονικό Ζήτημα, η εθνική ταυτότητα και η χρήση της Ιστορίας στον ελληνικό τύπο το 1992", kandidatuppsats vid Institutionen för klassiska och semitiska språk, Lunds universitet 2004.
- Tzimoula, Despina: "Considerations and Aims, 'Gender and Nation. A tale of a Woman and a Nation' - A Preliminary Introduction", Historiska institutionen vid Lunds universitet 2002.

Uppslagsverk

- Енциклопедия България*, Izdatelstvo na blgarskata akademija na naukite, Sofia 1982.
- Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, Ekdoseis Domi, Athen. Uppgift om utgivningsår saknas.